

Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics

Vol 4 (2024)

Αστική Πολυγλωσσία: Ξαναπροσεγγίζοντας τη Σχέση Γλωσσικής και Κοινωνικής Ποικιλότητας στον Ελλαδικό Χώρο

Δεν ακούς ελληνικά και καθαρίστε την Ελλάδα

Δημήτρα Φιλίππου, Σπυριδούλα Μπέλλα

Copyright © 2026

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Φιλίππου Δ., & Μπέλλα Σ. (2026). Δεν ακούς ελληνικά και καθαρίστε την Ελλάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις του ρατσιστικού λόγου και της ρητορικής μίσους εναντίον μειονοτικών ομάδων. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 4, 1–24. Retrieved from <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/awpel/article/view/44860>

**Δεν ακούς ελληνικά και καθαρίστε την Ελλάδα:
Γλωσσικές πραγματώσεις του ρατσιστικού λόγου
και της ρητορικής μίσους εναντίον μειονοτικών ομάδων**

Δήμητρα Φιλίππου & Σπυριδούλα Μπέλλα

*Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
dimfil@phil.uoa.gr
sbella@phil.uoa.gr*

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη στοχεύει στη διερεύνηση των γλωσσικών πραγματώσεων του ρατσιστικού λόγου και της ρητορικής μίσους που στρέφονται κατά των μεταναστών/τριών και των προσφύγων/ισσών στην Ελλάδα. Τα δεδομένα αντλούνται από το X (πρώην Twitter) και αποτελούν σχόλια των χρηστών για θέματα μετανάστευσης. Με βάση δύο σώματα κειμένων που περιστρέφονται γύρω από τις συχνά χρησιμοποιούμενες φράσεις *δεν ακούς ελληνικά και καθαρίστε την Ελλάδα*, αντίστοιχα, διερευνούμε τις γλωσσικές στρατηγικές και πραγματώσεις για τον ρατσιστικό λόγο και τη ρητορική μίσους. Η ανάλυση πραγματοποιείται με τη χρήση κοινωνιοπραγματολογικών εργαλείων. Κύριος στόχος της μελέτης είναι να αναδείξει τις ομοιότητες και διαφορές των δύο φαινομένων σε επίπεδο γλωσσικών στρατηγικών και να τα συνδέσει με στάσεις και ιδεολογίες σχετικά με την καταπίεση και τον αποκλεισμό μειονοτικών ομάδων.

1. Εισαγωγή

Η αύξηση των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο από τη δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα –σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση του 2009, την προσφυγική κρίση του 2015 και την πολιτική της Ελλάδας και της Ευρώπης από το 2020 και έπειτα– πυροδότησε έντονες εκδηλώσεις ρατσισμού και εθνικισμού σε βάρος των μειονοτικών ομάδων (Sotiris 2015, Triandafyllidou & Kouki 2014). Παράλληλα, η σταθερά αυξανόμενη χρήση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης δημιούργησε τις προϋποθέσεις για εκτεταμένη δημόσια έκφραση των ρατσιστικών και εθνικιστικών ιδεών. Η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στη μελέτη των διαδικτυακών εκδηλώσεων του ρατσιστικού λόγου και της ρητορικής μίσους.

Ο ρατσιστικός λόγος και η ρητορική μίσους συνιστούν γλωσσικά φαινόμενα που συγκλίνουν σε ένα βαθμό ως προς τις γλωσσικές πραγματώσεις και τους τρόπους με τους οποίους εκφράζουν και διαμορφώνουν ιδεολογίες και στάσεις. Ωστόσο, παρουσιάζουν και σημαντικές αποκλίσεις οι οποίες σχετίζονται κυρίως με τις κοινωνικές τους επιπτώσεις και με το νομικό πλαίσιο που τις περιβάλλει. Η βασική διαφορά των δύο στο περικείμενο που τα εξετάζουμε, όπως θα εξηγήσουμε στις ενότητες 4 και 5, έγκειται στη δικαιολόγηση, προτροπή και υποκίνηση βίας. Η

μελέτη αυτή, λοιπόν, εστιάζει στις γλωσσικές πραγματώσεις των δύο φαινομένων όταν αυτά κατευθύνονται εναντίον μειονοτικών ομάδων και επιδιώκει να προσθέσει νέα στοιχεία και δεδομένα στη συναφή υπάρχουσα έρευνα (βλ. ενδεικτικά Assimakopoulos κ.ά. 2017, Guillén-Nieto 2023, Knoblock 2022).

Η μεθοδολογία που υιοθετείται αντλεί από τα εργαλεία της κοινωνιο-πραγματολογίας και της ψηφιακής εθνογραφίας. Η πρώτη, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Culpeper (2021: 27), «τοποθετείται στην πιο κοινωνική πλευρά της πραγματολογίας, σε αντίθεση με την πιο γλωσσική πλευρά. Επικεντρώνεται στην κατασκευή και κατανόηση των νοημάτων που προκύπτουν από τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ της γλώσσας και των κοινωνικοπολιτισμικών φαινομένων». Η δεύτερη εστιάζει στη γλωσσική συμπεριφορά και τις αλληλεπιδράσεις σε διαδικτυακές κοινότητες και ψηφιακά περιβάλλοντα (Androutsopoulos 2008).¹ Τα δεδομένα της έρευνας εξάγονται από το Χ (πρώην Twitter) την περίοδο 2012-2024 και περιλαμβάνουν διαδικτυακά σχόλια που περιέχουν τα εκφωνήματα *δεν ακούς ελληνικά και καθαρίστε την Ελλάδα*. Τα εκφωνήματα αυτά, βάσει των οποίων κατηγοριοποιήθηκαν αντιστοίχως τα δεδομένα, επιλέχθηκαν έπειτα από μακροχρόνια παρατήρηση της κοινότητας του Χ, οπότε σταδιακά διαπιστώθηκε ότι πραγματώνονταν σε συγκεκριμένο ρατσιστικού χαρακτήρα και ρητορικής μίσους σε βάρος των προσφύγων.

Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα μελέτη αποσκοπεί: (α) στον εντοπισμό των στρατηγικών και των γλωσσικών μέσων με τις οποίες πραγματώνονται ο ρατσιστικός λόγος και η ρητορική μίσους σε βάρος των προσφύγων και μεταναστών ως μειονοτικών ομάδων, (β) στη διάκριση μεταξύ ρατσιστικού λόγου και ρητορικής μίσους ως δύο συναφών, αλλά διακριτών γλωσσικών φαινομένων, (γ) στην ανίχνευση των ιδεολογιών και των γλωσσικών στάσεων που αναπαράγονται και προκύπτουν από τα γλωσσικά δεδομένα και συνδέονται με την καταπίεση και τον αποκλεισμό μειονοτικών ομάδων.

Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας, ενώ στην ενότητα 3 αναπτύσσεται η μεθοδολογία της. Στην ενότητα 4 αναλύονται τα δεδομένα της έρευνας. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τη συζήτηση των ευρημάτων και τα συμπεράσματα στην ενότητα 5.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης. Αφού διασαφηνιστεί η έννοια του ρατσιστικού λόγου, θα επικεντρωθούμε στο φαινόμενο της ρητορικής μίσους τόσο από νομική όσο και από γλωσσική σκοπιά, δίνοντας έμφαση στην τελευταία.

2.1. Ρατσιστικός λόγος

Είναι προφανές ότι τα θεμέλια του ρατσιστικού λόγου εντοπίζονται στις ρατσιστικές ιδεολογίες και, συνεπώς, στον ρατσισμό. Ο ρατσισμός ορίζεται ως ένα δόγμα που

¹ Η διαδικτυακή ή ψηφιακή εθνογραφία μελετά κοινότητες, πολιτισμούς και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις σε ψηφιακά περιβάλλοντα επικοινωνίας. Οι διαδικτυακοί εθνογράφοι συμμετέχουν σε ψηφιακούς χώρους, παρατηρώντας συνομιλίες, αλληλεπιδράσεις και κανόνες μέσα σε φόρουμ, πλατφόρμες μέσω κοινωνικής δικτύωσης ή άλλες διαδικτυακές κοινότητες. Για περισσότερα σχετικά με τη διαδικτυακή εθνογραφία βλ. Androutsopoulos (2008, 2021) και Hine (2020).

κατηγοριοποιεί τον ανθρώπινο πληθυσμό σε διαφορετικές «φυλές» και υποστηρίζει την ανωτερότητα μιας φυλής έναντι των άλλων, ενώ συχνά συνοδεύεται από μίσος και διακρίσεις μεταξύ ομάδων (Pettigrew 1979). Σύμφωνα με τον Wilson (1999: 14), συνιστά «μια ιδεολογία φυλετικής κυριαρχίας», η οποία προωθεί την πίστη στη βιολογική ή πολιτισμική ανωτερότητα ορισμένων φυλετικών ομάδων έναντι άλλων. Μέσω ή λόγω αυτής της πεποιθήσης επιβάλλονται, ζητούνται ή δικαιολογούνται οι κοινωνικοί περιορισμοί και η άνιση μεταχείριση προς άλλες φυλετικές ομάδες. Η αντίληψη αυτή ενέχει τη θεώρηση των ομαδικών διαφορών ως έμφυτων και αμετάβλητων, γεγονός που οδηγεί σε ανισότητα με βάση την εθνικότητα, τη φυλή και την τάξη και σε άνιση πρόσβαση σε πόρους (Pettigrew 1984).

Ως όρος, ο ρατσισμός εμπεριέχει πολλές επιμέρους πτυχές, καθώς μπορεί να γίνει λόγος για «γενετικό, βιολογικό, πολιτισμικό, εθνοπλουραλιστικό, θεσμικό και καθημερινό ρατσισμό» (Reisigl & Wodak 2001: 5). Θεωρείται ένα κοινωνικό κατασκευάσμα χωρίς επιστημονική βάση, μέσω του οποίου εκφράζεται η πολιτισμική επινόηση της φυλής και οι ιστορικές επιπτώσεις των φυλετικών διακρίσεων και της ανισότητας (Bangstad & Fuentes 2023). Σύμφωνα με τον Memmi (1992: 103), ο ρατσισμός αναφέρεται στη γενικευμένη και απόλυτη αξιολόγηση πραγματικών ή πλασματικών διαφορών που είναι επωφελείς για τον ρατσιστή και επιζήμιες για το πρόσωπο εναντίον του οποίου καταφέρεται, καθώς ο πρώτος αποσκοπεί στο να νομιμοποιήσει προνόμια κάνοντας επιθέσεις σε βάρος του δεύτερου. Στη σύγχρονη κοινωνιολογία, ο ρατσισμός γίνεται κατανοητός ως ατομική ή ομαδική διαδικασία που συμβάλλει στη διαίωνιση της φυλετικής ανισότητας (Clair & Denis 2015).

Στη βάση των παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι ο ρατσιστικός λόγος ενέχει εκ φύσεως προσβολή, εφόσον συνίσταται στην έκφραση επιθετικότητας που πραγματώνεται μέσω γλωσσικών τύπων και δομών που βλάπτουν τον συνομιλητή, προκαλώντας ποικίλης έντασης αρνητικά συναισθήματα (Bousfield 2008, Culpeper 2011, Hedger 2013, O'Dea κ.ά. 2015). Υπό αυτή την έννοια ο ρατσιστικός λόγος είναι άμεσα συνδεδεμένος με μορφές επιθετικού λόγου (offensive language) όπως ο προσβλητικός (insulting) και ο κακοποιητικός (abusive) (βλ. Filippou & Bella 2024).

Από τη δεκαετία του 1970, οι περισσότερες μελέτες σχετικά με τον ρατσιστικό λόγο επικεντρώνονται στα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης, όπως οι εφημερίδες, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση (βλ. Downing & Husband 2005, Lees & Alfieri 2019, Richardson 2004, Van Dijk 1991). Ωστόσο, οι διαδικτυακές πλατφόρμες και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο στην αναπαραγωγή του ρατσισμού και των λόγων του (Matamoros Fernández & Farkas 2021), για αυτό και αποτελούν επίκεντρο της παρούσας μελέτης.

Ο Fields (1990: 110) αντιμετωπίζει τον ρατσιστικό λόγο ως μια μορφή προπαγάνδας μέσω της οποίας οι ομιλητές χρησιμοποιούν γλωσσικές στρατηγικές προκειμένου να προβάλουν αξιώσεις και να προωθήσουν μια συγκεκριμένη ερμηνεία ενός κοινωνικού ζητήματος. Υπό αυτή την έννοια, ο ρατσιστικός λόγος εξυπηρετεί την εδραίωση, ενίσχυση και εξάπλωση των ρατσιστικών ιδεολογιών και πολιτικών. Οι ομιλητές που προβάλλουν ρατσιστικού περιεχομένου επιχειρήματα επιδιώκουν να υποκινήσουν αισθήματα και σκέψεις κινούμενοι εναντίον ομάδων ή μελών τους και να προσελκύσουν όλο και περισσότερους υποστηρικτές (Doane 2006: 256). Το παραπάνω στοιχείο είναι σε άμεση συνάρτηση με αυτό που εύστοχα εντοπίζουν οι Αρχάκης κ.ά. (2023: 17) στον ρατσιστικό λόγο, ότι δηλαδή

«αναγνωρίζει ποιος/α αποτελεί μέρος του εθνικού πλειονοτικού πληθυσμού και ποιος/α μέρος του μειονοτικού/μεταναστευτικού πληθυσμού».

Κατά τη δεκαετία του '80, ορισμένοι νομικοί χρησιμοποίησαν τον όρο 'ρατσιστικός λόγος' με σκοπό να απαντήσουν στον τρόπο με τον οποίο τα νομικά συστήματα διαχειρίζονταν μορφές υποτιμητικής έκφρασης που έπλητταν συγκεκριμένες ομάδες βάσει των φυλετικών τους χαρακτηριστικών. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξε η τοποθέτηση του Delgado (1982) αναφορικά με την ανάγκη ποινικοποίησης του ρατσιστικού λόγου στις ΗΠΑ. Ο νομικός ορισμός που εισάγει για τον ρατσιστικό λόγο συμπυκνώνεται στα παρακάτω: (1) πρόκειται για γλώσσα που απευθύνεται σε ένα πρόσωπο με σκοπό την υποτίμησή του μέσω της αναφοράς στην φυλετική καταγωγή του, (2) ο αποδέκτης κατανοεί την έκφραση αυτή ως τέτοια και (3) ένα άλλο, λογικό άτομο θα αξιολογούσε επίσης την εν λόγω τοποθέτηση ως ρατσιστική προσβολή² (Delgado 1982: 179).

Αναφορικά με το νομικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση του ρατσισμού, πρέπει να σημειωθεί ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) έχει θεσπίσει ολοκληρωμένη νομοθεσία κατά του ρατσισμού που δεσμεύει τα κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, να την τηρούν. Το άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (2000) απαγορεύει κάθε μορφή διάκρισης λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής ή κοινωνικής καταγωγής, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, συμμετοχής σε εθνική μειονότητα, παρουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. Επιπλέον, η ΕΕ εξέδωσε την οδηγία για τη φυλετική ισότητα (2000/43/ΕΚ) βάσει της οποίας απαγορεύονται οι φυλετικές και εθνοτικές διακρίσεις στην απασχόληση, την εκπαίδευση, την κοινωνική προστασία και την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες.

Το νομικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση του ρατσισμού στην Ελλάδα είναι ενσωματωμένο στο Σύνταγμα και σε ειδικούς νόμους κατά των διακρίσεων. Το άρθρο 5 παράγραφος 2 του Συντάγματος εγγυάται ότι όλα τα άτομα εντός της ελληνικής επικράτειας έχουν δικαίωμα στην προσωπική ασφάλεια και ελευθερία, ανεξαρτήτως φυλής, εθνικής καταγωγής ή θρησκείας. Ένας από τους πρώτους αντιρατσιστικούς νόμους της Ελλάδας, ο νόμος 927/1979, ποινικοποίησε πράξεις που υποκινούν μίσος ή βία κατά ατόμων με βάση τη φυλή ή την εθνικότητά τους. Αργότερα, ο νόμος 4285/2014 (τροποποιήσεις νόμου 927/1979) επικαιροποίησε το αντιρατσιστικό πλαίσιο, ποινικοποιώντας την άρνηση, τον ευτελισμό και τη συγκατάθεση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, συμπεριλαμβανομένης της γενοκτονίας και των εγκλημάτων πολέμου. Ο νόμος ενίσχυσε τις ποινές για τη ρητορική μίσους, τα εγκλήματα μίσους και τη συμμετοχή σε ρατσιστικές οργανώσεις. Τέλος, ο νόμος 4443/2016 αποσκοπούσε στην καταπολέμηση διαφόρων μορφών διακρίσεων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που βασίζονται στη φυλή, την εθνοτική καταγωγή και τη θρησκεία.

Έχοντας οριοθετήσει το περιεχόμενο του ρατσιστικού λόγου και λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις γλωσσικές όσο και τις νομικές πτυχές του, στην υπο-ενότητα που ακολουθεί θα επικεντρωθούμε στη θεωρητική πλαισίωση της ρητορικής μίσους,

² Η παράμετρος αυτή δεν μπορεί να είναι απόλυτη, καθότι πολλές φορές ο (ανακυκλωμένος) ρατσισμός περνάει απαρατήρητος στον λόγο λόγω της εδραίωσης που επισημάναμε προηγουμένως. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό ο/η δέκτης/τρια να αξιολογεί μια τοποθέτηση ως ρατσιστική, ενώ άλλοι ή και μεγάλο μέρος της κοινωνίας να την αξιολογεί ως μη ρατσιστική (βλ. και τον όρο *ρευστός ρατσισμός* στο Αρχάκης κ.ά. 2023).

ούτως ώστε να αναδείξουμε τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης των δύο εξεταζόμενων φαινομένων.

2.2. Η ρητορική μίσους ως νομικό και γλωσσικό φαινόμενο

Η ρητορική μίσους αποτελεί μια (συνήθως γλωσσική) τοποθέτηση ενός ατόμου μέσω της οποίας εκφράζεται εναντίον άλλων ατόμων ή ομάδων καταπατώντας τα νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματά τους και υποκινώντας βία, μίσος ή εχθρότητα σε βάρος τους. Σε γλωσσικό επίπεδο, η ρητορική μίσους πραγματώνεται κατά κύριο λόγο μέσω απανθρωποποιητικών, χυδαίων και υβριστικών εκφράσεων και προσβολών (Φιλίππου 2023: 193 & 197).

Πριν αναφερθούμε, όμως, στις γλωσσολογικές προσεγγίσεις και έρευνες σχετικά με τη ρητορική μίσους, κρίνεται σκόπιμο να οριοθετηθεί το περιεχόμενό της από τη νομική σκοπιά. Παρότι μέχρι σήμερα οι νομικοί δεν έχουν καταλήξει σε έναν ενιαίο και κοινώς αποδεκτό ορισμό του φαινομένου, θα επισημάνουμε κάποιους ορισμούς που θεωρούμε ότι συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόησή του και στη σύνδεση του με τη γλωσσολογική προσέγγιση της παρούσας μελέτης.

Ο όρος *ρητορική μίσους* (hate speech) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τη νομικό Matsuda (1989), η οποία τον εισήγαγε για να περιγράψει τις γλωσσικές πραγματώσεις από τις οποίες αναδύεται φυλετικό μίσος. Ωστόσο, τονίστηκε ότι ο όρος θα μπορούσε να συμπεριλάβει και άλλες μορφές μίσους όπως συμβαίνει στην περίπτωση των ομοφυλόφιλων. Η ίδια επισήμανε τότε ότι η ρητορική μίσους προκύπτει ως αποτέλεσμα της τοποθέτησης ενός ομιλητή σχετικά με την ανωτερότητα της λευκής έναντι της μαύρης φυλής. Η Matsuda (1989: 2358) εντοπίζει τρία στοιχεία στον πυρήνα του φαινομένου: (1) το μήνυμα εκφράζει την άποψη υπέρ της ύπαρξης φυλετικής κατωτερότητας, (2) το μήνυμα στρέφεται κατά μιας ιστορικά καταπιεσμένης φυλετικής ομάδας και (3) το μήνυμα είναι εξευτελιστικό για την ομάδα στην οποία απευθύνεται.

Η Brison (1998: 313) ορίζει τη ρητορική μίσους ως «ομιλία που διασύρει άτομα ή ομάδες με βάση χαρακτηριστικά όπως η φυλή, το φύλο, η εθνικότητα, η θρησκεία και ο σεξουαλικός προσανατολισμός και (1) συνιστά προσωπική προσβολή, (2) δημιουργεί εχθρικό ή εκφοβιστικό περιβάλλον ή (3) αποτελεί μορφή ομαδικής διαπόμπευσης». Στον ορισμό του Moran (1994) υπογραμμίζεται και πάλι η μειονεκτούσα ομάδα (όχι απαραίτητα φυλετική ωστόσο), καθώς όπως αναφέρει ο ίδιος η ρητορική μίσους συνιστά «ομιλία που αποσκοπεί στην προώθηση του μίσους κατά παραδοσιακά μειονεκτουσών ομάδων» (1994: 1430).

Ο Ward (1997: 765) ορίζει τη ρητορική μίσους ως «κάθε μορφή έκφρασης μέσω της οποίας οι ομιλητές σκοπεύουν να δυσφημίσουν, να ταπεινώσουν ή να υποκινήσουν μίσος κατά των στόχων τους», ενώ σύμφωνα με τον Waldron (2012: 6), η ρητορική μίσους συνδέεται άμεσα με τις επιθέσεις κατά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας μέσω της προσβολής, της κακόβουλης κακοποίησης ή της δυσφήμισης ενός τμήματος του πληθυσμού. Ιδιαίτερη σημασία έχει η ανάδειξη του στοιχείου της βίας ως καθοριστικού παράγοντα της ρητορικής μίσους και διάκρισής της από τον ρατσιστικό λόγο. Αυτό φαίνεται ευκρινέστερα στην περιγραφή της Benesch (2014) η οποία αναδεικνύει την υποκατηγορία της «επικίνδυνης ομιλίας» (2014: 22) ως ικανής να προκαλεί τη βία κατά των ομάδων-στόχων.

Εξίσου θεμελιώδους σημασίας για την κατανόηση, ερμηνεία και ανάλυση του φαινομένου είναι και οι κυριότερες συνθήκες του διεθνούς, ευρωπαϊκού και

ελληνικού δικαιοϋκού συστήματος. Με βάση την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΔΑΔ) (1948), η Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των μορφών φυλετικών διακρίσεων θέτει την ευθύνη στα κράτη να απαγορεύουν τη ρητορική μίσους. Η απόφαση 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου της Ευρώπης (28 Νοεμβρίου 2008) σχετικά με την καταπολέμηση των μορφών και εκφράσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας ποινικοποιεί τη δημόσια υποκίνηση σε βία ή μίσος.

Η πιο πρόσφατη ευρωπαϊκή πρωτοβουλία για τον περιορισμό της ρητορικής μίσους είναι η Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 20ής Μαΐου 2022, η οποία καλεί τις κυβερνήσεις να αναπτύξουν ολοκληρωμένες στρατηγικές για την πρόληψη και την καταπολέμησή της, να υιοθετήσουν ένα αποτελεσματικό νομικό πλαίσιο και να εφαρμόσουν κατάλληλα διαβαθμισμένα μέτρα, διασφαλίζοντας όμως ότι συνάδουν με τα δικαιώματα στην ελευθερία της έκφρασης και στην ιδιωτική ζωή.

Η ελληνική νομοθεσία ορίζει ότι «οι υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων δεν πρέπει να περιέχουν υποκίνηση βίας ή μίσους κατά ομάδας προσώπων ή μέλους ομάδας που προσδιορίζεται με βάση τα χαρακτηριστικά της φυλής, του χρώματος, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, της καταγωγής, της θρησκείας, της αναπηρίας, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας ή των χαρακτηριστικών φύλου» (άρθρο 8 βάσει του άρθρου 6 της οδηγίας (ΕΕ) 2010/13). Τα χαρακτηριστικά αυτά θεωρούνται «νομικά προστατευόμενα» και αποτελούν τη βάση για όλη τη νομοθεσία κατά του ρατσισμού και της ρητορικής μίσους.

Βάσει των νομικών πλαισίων και των ορισμών που παραθέσαμε, αντιλαμβανόμαστε τη ρητορική μίσους ως τον δημόσιο λόγο ή τις δημόσιες τοποθετήσεις μέσω των οποίων υποκινείται βία κατά ατόμων ή ομάδων ενώ βάλλονται τα νομικά προστατευόμενα χαρακτηριστικά τους ή/και παραβιάζονται θεμελιώδη δικαιώματα ατόμων ή ομάδων στη βάση της αμφισβήτησης αυτών των χαρακτηριστικών.

Η μελέτη της ρητορικής μίσους, διαδικτυακής και μη, ενισχύεται σημαντικά από τις γλωσσολογικές έρευνες, μέσω των οποίων μπορεί να δοθεί νέα ώθηση και κατεύθυνση στα συνεχώς εξελισσόμενα νομικά πλαίσια και να ληφθούν μέτρα για τον περιορισμό του φαινομένου και των συνεπειών του (Baider 2022, 2023, Howard 2019, Paz κ.ά. 2020). Η εμβάθυνση στη σχετική βιβλιογραφία, ωστόσο, δείχνει ότι οι περισσότερες μελέτες επικεντρώνονται στη δημιουργία σωμάτων κειμένων και υπολογιστικών εργαλείων για τον εντοπισμό λέξεων και συνάψεων, καθώς και στη χρήση μεθόδων μηχανικής και βαθιάς μάθησης για την ανίχνευση του φαινομένου (βλ. π.χ. Biradar κ.ά. 2021, Davani κ.ά. 2023, Poletto κ.ά. 2021).

Αρκετά λιγότερες είναι οι έρευνες που επικεντρώνονται στην αποκάλυψη των γλωσσικών χαρακτηριστικών και στρατηγικών της ρητορικής μίσους. Ιδιαίτερα σημαντικός σε αυτό το πεδίο είναι ο συλλογικός τόμος *Grammar of Hate* (Knoblock 2022) όπου εξετάζεται η μορφολογία (Mattiello 2022), ο σχηματισμός λέξεων (Beliaeva 2022), το γραμματικό γένος (Lind & Nübling 2022), η χρήση αντωνυμιών (Peterson 2022), η χρήση της προστακτικής (Bianchi 2022) και οι συντακτικές δομές (Geyer κ.ά. 2022). Εξίσου διαφωτιστικό είναι το βιβλίο της Guillén-Nieto (2023) για τη ρητορική μίσους το οποίο επικεντρώνεται κυρίως στις γλωσσολογικές προσεγγίσεις του φαινομένου (κριτική ανάλυση λόγου, θεωρία γλωσσικών πράξεων, γλωσσική ευγένεια και γνωστική πραγματολογία).

Η μελέτη των Assimakopoulos κ.ά. (2017) αποτελεί, εξ όσων γνωρίζουμε, την πρώτη γλωσσικά προσανατολισμένη διερεύνηση της διαδικτυακής ρητορικής μίσους (online hate speech) από την οπτική γωνία της κριτικής ανάλυσης λόγου. Επίκεντρο της έρευνας είναι η ρητορική μίσους κατά των μεταναστών που κινούνται προς την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μεταξύ άλλων, μια σημαντική συμβολή της μελέτης αυτής είναι η προτεινόμενη διάκριση μεταξύ σκληρής (hard) και ήπιας (soft) ρητορικής μίσους που αργότερα αναφέρθηκε από τη Baider (2022, 2023) ως φανερή (overt) και συγκαλυμμένη (covert) ρητορική μίσους. Η πρώτη πραγματώνεται με άμεσες γλωσσικές πράξεις που υποκινούν ρητά τη βία, ενώ η τελευταία με έμμεσες στρατηγικές όπως οι μεταφορές (Musolff 2015), το χιούμορ (Weaver & Bradley 2016) και η ειρωνεία (Baider & Constantinou 2020). Κατά συνέπεια, ενώ η φανερή ρητορική μίσους ποινικοποιείται βάσει των διατάξεων του διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου, η συγκαλυμμένη μπορεί να περάσει απαρατήρητη, παρά το γεγονός ότι μοιράζεται τα ίδια χαρακτηριστικά με την φανερή (δηλαδή υποκίνηση σε βία, διασπορά εχθρότητας, παραβίαση νομικά προστατευόμενων χαρακτηριστικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων).

Η διαδικτυακή ρητορική μίσους έχει μελετηθεί και από άλλους ερευνητές με βάση διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις και γλωσσολογικά εργαλεία. Η Ruzaitė (2018: 93) αναλύει τη ρητορική μίσους σε λιθουανικά διαδικτυακά σχόλια, ενώ ο Technau (2018: 25) μελετά εθνικά προσβλητικούς χαρακτηρισμούς που απευθύνονται σε ομάδες. Ο Bick (2020) χρησιμοποιεί υπολογιστικά εργαλεία για τη διερεύνηση μη άμεσων μορφών ρητορικής μίσους, όπως τα emoticons, ενώ η έρευνα του Becker (2021) για τον αντισημιτισμό έχει ως στόχο να συμβάλει στην εύρεση τρόπων αυτόματης ανίχνευσης της ρητορικής μίσους στο διαδικτυακό περιβάλλον. Η Baider (2020, 2022) υιοθετεί μια νομικο-γλωσσολογική προσέγγιση που επικεντρώνεται στη συγκαλυμμένη διαδικτυακή ρητορική μίσους και επιδιώκει να εντοπίσει τα γλωσσικά μέσα που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες για να την αντιμετωπίσουν. Τέλος, η Φιλίππου (2023) μελετά τη ρητορική μίσους σε διαδικτυακά περιβάλλοντα εξετάζοντας παράλληλα τη σχέση της με την κατασκευή των ταυτοτήτων και τις διαδικτυακές συγκρούσεις. Τα δεδομένα που μελετά αφορούν στο σχολιασμό τριών εγκλημάτων μίσους που συνέβησαν στην Ελλάδα την περίοδο 2015-2018 με θύματα τον Βαγγέλη Γιακουμάκη, τον Ζακ Κωστόπουλο και την Ελένη Τοπαλούδη. Λαμβάνοντας υπόψη τα υφιστάμενα νομικά πλαίσια και χρησιμοποιώντας κοινωνιοπραγματολογικά εργαλεία καταλήγει σε μια καταγραφή τεσσάρων στρατηγικών ρητορικής μίσους: (1) αιτιολόγηση ή/και υποτίμηση του εγκλήματος, (2) προσβολή της μνήμης του θανόντος θύματος, (3) υποκίνηση σε βία και (4) απανθρωποποίηση. Οι στρατηγικές αυτές εκδηλώνονται μέσω συγκεκριμένων λέξεων, συντακτικών δομών και πραγματολογικών μηχανισμών και εξαρτώνται από το αντίστοιχο περιεχόμενο στο οποίο εμφανίζονται.

Όπως προκύπτει από τη σχετική βιβλιογραφία, αντίθετα από τον ρατσιστικό λόγο, η ρητορική μίσους ενέχει κατευθυντικότητα και, συγκεκριμένα, υποκίνηση βίας. Θα ήταν λογικό να υποτεθεί ότι –δεδομένου πως τόσο ο ρατσιστικός λόγος όσο και η ρητορική μίσους βασίζονται σε ανυπόστατες αιτιακές σχέσεις και γενικεύσεις– η ρητορική μίσους μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ακραία έκφανση ρατσιστικού λόγου. Καθώς, ωστόσο, σε νομική βάση (1) δεν είναι όλες οι περιπτώσεις ρητορικής μίσους εκφάνσεις ρατσισμού (βλ. Φιλίππου 2023, Filippou & Bella 2024) και (2) η ρητορική μίσους απευθύνεται σε άτομα ή ομάδες με νομικά

κατοχυρωμένα δικαιώματα (Φιλίππου 2023), κρίνεται σκόπιμο τα δύο φαινόμενα να μελετηθούν εδώ ξεχωριστά ώστε να επιχειρήσουμε να αποτυπώσουμε τις διαφορές τους.

3. Μεθοδολογία

Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 1, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε συνδυάζει αρχές και πρακτικές της ψηφιακής εθνογραφίας, όσον αφορά τη διαδικασία συλλογής των δεδομένων, και της κοινωνιοπραγματολογίας, όσον αφορά τον τρόπο ανάλυσής τους.

Η ψηφιακή εθνογραφία, ως μεθοδολογική προσέγγιση, περιλαμβάνει τη μελέτη των κοινωνικών πρακτικών και αλληλεπιδράσεων σε ψηφιακά περιβάλλοντα, χρησιμοποιώντας τεχνικές προσαρμοσμένες από την παραδοσιακή εθνογραφική έρευνα (Androutsopoulos 2021, Hine 2020). Επικεντρώνεται στην εις βάθος παρατήρηση και συμμετοχή σε διαδικτυακές κοινότητες, πλατφόρμες μέσω κοινωνικής δικτύωσης, φόρουμ ή άλλους ψηφιακούς χώρους για τη συλλογή ποιοτικών δεδομένων, ενώ διευκολύνει τη διερεύνηση πολιτισμικών και κοινωνικών δυναμικών που αναδύονται σε εικονικά περιβάλλοντα.

Ως εκ τούτου, για τη συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε έρευνα στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης X (πρώην Twitter) βάσει των πρακτικών της ψηφιακής εθνογραφίας. Σε πρώτη φάση αναζητήθηκαν διαδικτυακά σχόλια ρατσιστικού περιεχομένου τα οποία βάλουν μειονοτικές ομάδες και συγκεκριμένα μετανάστες και πρόσφυγες. Στη φάση αυτή η έρευνα έγινε χρησιμοποιώντας το εργαλείο αναζήτησης του X στο οποίο τοποθετούσαμε λέξεις-κλειδιά όπως *μετανάστες*, *λαθρομετανάστες*, *λάθρο*, *απέλαση*, *ξεβρωμίστε*, *καθαρίστε*, *πρόσφυγες*. Με αυτόν τον τρόπο εντοπίστηκαν σε tweets και hashtags συγκεκριμένες φράσεις οι οποίες εμφανίζονταν σε σχόλια ρατσιστικού περιεχομένου όπως *δώξτε τους λάθρο*, *ξεβρωμίστε τον τόπο*, *σώστε την Ελλάδα*, μεταξύ άλλων.

Πρέπει να αποσαφηνιστεί εξ αρχής ότι οι χρήστες της πλατφόρμας σχολιάζουν αναρτήσεις και κάνουν αναφορές τόσο σε μετανάστες όσο και σε πρόσφυγες. Για το λόγο αυτό δεν θα επιχειρήσουμε να κάνουμε διάκριση μεταξύ των δύο όρων και θα εκλάβουμε τις δύο ομάδες ως μειονοτικές με νομικά κατοχυρωμένα και προστατευμένα χαρακτηριστικά. Επιπλέον, τα σχόλια που εξετάζονται συνιστούν ως επί το πλείστον απαντήσεις σε αναρτήσεις πολιτικών προσώπων (κυρίως υπουργών, δημάρχων ή εμπλεκόμενων φορέων με θέματα μετανάστευσης) στο X.

Διαπιστώθηκε ότι στο περιεχόμενο των ρατσιστικών τοποθετήσεων δύο συγκεκριμένες φράσεις εμφανίζονταν ως επί το πλείστον: *δεν ακούς ελληνικά* και *καθαρίστε την Ελλάδα*. Σε αυτή τη βάση εκκινήθηκε μία νέα διαδικασία αναζήτησης αυτών των δύο φράσεων αποκλειστικά. Η επιλογή των συγκεκριμένων εκφωνημάτων βασίστηκε σε εκτενή έρευνα παρατήρησης (μη συμμετοχικής)³ στην πλατφόρμα και, ειδικότερα, σε συζητήσεις ρατσιστικού και εθνικιστικού προσανατολισμού.

Από αυτή την τελευταία φάση της αναζήτησης προέκυψε το τελικό σώμα των δεδομένων. Διακρίνεται σε δύο επιμέρους σώματα που περιέχουν διαδικτυακά σχόλια με τα εκφωνήματα (α) *δεν ακούς ελληνικά* και (β) *καθαρίστε την Ελλάδα*, αντιστοίχως. Αξίζει να σημειωθεί ότι το δεύτερο χρησιμοποιείται σε εναλλαγή με το

³ Για περισσότερα σχετικά με τη διαδικτυακή εθνογραφία βλ. Androutsopoulos (2021) και Hjorth κ.ά. (2017).

ξεβρωμίστε την Ελλάδα, παραδείγματα του οποίου θα εξεταστούν αντιπαραβολικά στην υποενότητα 4.2.

Το συνολικό σώμα των δεδομένων αποτελείται από 117 σχόλια τα οποία αναρτήθηκαν στην πλατφόρμα X από τον Μάιο του 2012 έως και τον Ιανουάριο του 2024. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο αφού καθορίστηκε –μεταξύ άλλων– από την πολυετή οικονομική ύφεση, την υγειονομική κρίση, την έναρξη πολέμων και τη δημόσια συζήτηση για την πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων προς τους πρόσφυγες και μετανάστες. Τα σχόλια συνιστούν είτε το πρώτο, αρχικό σχόλιο μιας διεπίδρασης (το λεγόμενο αρχικό tweet), είτε σχόλιο εντός νήματος που αναρτήθηκε ως απάντηση σε κάποια αρχική τοποθέτηση άλλου χρήστη. Στην ανάλυση που ακολουθεί στην ενότητα 4 παρουσιάζονται ενδεικτικά παραδείγματα από το σώμα δεδομένων της έρευνας.

Η μέθοδος ανάλυσης, που βασίζεται στα εργαλεία της κοινωνιοπραγματολογίας, είναι ποιοτική, ενώ αξιοποιήθηκε ως εργαλείο για τη διευκόλυνση της επισημείωσης και κατηγοριοποίησης των δεδομένων το πρόγραμμα ποιοτικών αναλύσεων MAXQDA. Με αυτόν τον τρόπο προέκυψαν οι βασικές κατηγορίες στρατηγικών (α) ρατσιστικού λόγου που συνεμφανίζονται με το εκφώνημα *δεν ακούς ελληνικά* και (β) ρητορικής μίσους που συνεμφανίζονται με το *καθαρίστε την Ελλάδα*.⁴ Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να επισημάνουμε ότι στους στόχους της έρευνας, έστω σε αυτή τη φάση, δεν εντάσσεται η ποσοτική προσέγγιση και ανάλυση των δεδομένων.

Οι περιορισμοί της παρούσας μελέτης έγκεινται στο μέγεθος του σώματος δεδομένων που συλλέχθηκε, στην εξόρυξη των σχολίων αποκλειστικά από την πλατφόρμα X και στην εξέταση αναρτήσεων που ενέχουν τα δύο συγκεκριμένα εκφωνήματα. Σαφώς απαιτείται περαιτέρω έρευνα τόσο στο πεδίο του ρατσιστικού λόγου όσο της ρητορικής μίσους ούτως ώστε να επιτευχθεί πιο ολοκληρωμένη χαρτογράφηση και συγκριτική ανάλυση των δύο φαινομένων. Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζεται η ανάλυση των δεδομένων του ρατσιστικού λόγου αρχικά και της ρητορικής μίσους στη συνέχεια.

4. Ανάλυση δεδομένων

Από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτουν διαφορετικές γλωσσικές πραγματώσεις του ρατσιστικού λόγου και της ρητορικής μίσους αντιστοίχως. Συγκεκριμένα, ο πρώτος φαίνεται να σχετίζεται με πραγματώσεις προσβολών και υποτιμητικών ή/ και υβριστικών εκφράσεων σε βάρος των μειονοτικών ομάδων. Από την άλλη πλευρά, η ρητορική μίσους συνδέεται, ρητά ή υπόρρητα, με την υποκίνηση σε βίαιες πράξεις και την απανθρωποποίηση των προσφύγων και μεταναστών που ζουν στον ελλαδικό χώρο. Στην επόμενη υποενότητα θα εξεταστεί το φαινόμενο του ρατσιστικού λόγου και θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην ανάλυση των γλωσσικών στρατηγικών μέσω των οποίων επιτελείται (δομή *δεν ακούς ελληνικά*). Το περιεχόμενο της δεύτερης υποενότητας επικεντρώνεται στη μελέτη της ρητορικής μίσους και στην ανάδειξη των αντίστοιχων γλωσσικών πραγματώσεων οι οποίες συνεμφανίζονται με τη δομή *καθαρίστε την Ελλάδα*.

⁴ Οι στρατηγικές και οι κατηγορίες προκύπτουν από τα εξεταζόμενα γλωσσικά δεδομένα. Σε καμία περίπτωση δεν υποστηρίζεται ότι κάθε μεμονωμένο εκφώνημα που συνοδεύει μια στρατηγική ρατσιστικού λόγου εμπίπτει στον ρατσιστικό λόγο και κάθε μεμονωμένο εκφώνημα που συνοδεύει ένα εκφώνημα ρητορικής μίσους εμπίπτει στη ρητορική μίσους.

4.1. Ρατσιστικός λόγος: Η περίπτωση του «δεν ακούς ελληνικά»

Στα δεδομένα μας με το εκφώνημα *δεν ακούς ελληνικά* δηλώνεται η πεποίθηση ορισμένων ομιλητών (χρηστών της πλατφόρμας X) ότι η χρήση της ελληνικής γλώσσας φθίνει σημαντικά. Η πτωτική αυτή τάση συνδέεται από τους σχολιαστές με την έλευση στον ελλαδικό χώρο προσφύγων και μεταναστών. Κατά συνέπεια, ο ισχυρισμός περί σταδιακής εξαφάνισης της ελληνικής γλώσσας συνιστά τεκμήριο και συνδέεται αιτιακά με τη διαβίωση αλλοδαπών εντός των ελληνικών συνόρων. Η δήλωση δεν εμφανίζεται ως μοναδικό εκφώνημα στα σχόλια των χρηστών του διαδικτύου αλλά συνεμφανίζεται με γλωσσικές πραγματώσεις ρατσιστικού χαρακτήρα. Για τον λόγο αυτό κρίνεται σημαντική η εξέταση του συγκεκριμένου σε περιπτώσεις και δεδομένα όπως τα εξεταζόμενα.

Στόχος μας εδώ είναι να αναδείξουμε πώς κατασκευάζεται ο ρατσιστικός λόγος, όχι μόνο μέσω της δομής *δεν ακούς ελληνικά*, αλλά και μέσω των εκφωνημάτων που τη συνοδεύουν, ώστε τελικά να εντοπίσουμε συγκεκριμένες στρατηγικές πραγμάτωσης.

Στο παράδειγμα [1], ο ομιλητής⁵ σχολιάζει μια εικόνα που έχει αναρτηθεί στο X και απεικονίζονται μη λευκοί πολίτες που περιμένουν να επιβιβαστούν στο τρόλεϊ σε μία στάση στο κέντρο της Αθήνας.

- (1) *Η ίδια φώτο, είναι πλέον αγαπητέ κ στα ελληνικά δημοτικά σχολεία κ νηπιαγωγεία. Οι Έλληνες είμαστε μειονότητα στη χώρα μας. Η κατάσταση είναι επιεικώς τραγική. Περπατάς στο κέντρο Αθήνα κ δεν ακούς ελληνικά!*

Στο παράδειγμα, το εκφώνημα *δεν ακούς ελληνικά* συνεμφανίζεται με άλλα εκφωνήματα τα οποία λειτουργούν ενισχυτικά και οικοδομούν τη συνθήκη την οποία περιγράφει η εν λόγω φράση. Συγκεκριμένα, παρατηρούμε μια ακολουθία δηλώσεων η οποία οδηγεί στο εκφώνημα *δεν ακούς ελληνικά*. Η πρώτη δήλωση αμφισβητεί ρητά την ποσοτική κατανομή της εθνοτικής ομάδας των Ελλήνων εντός του ελλαδικού χώρου (*Οι Έλληνες είμαστε μειονότητα στη χώρα μας*), ενώ η δεύτερη λειτουργεί ως ρητή αρνητική αξιολόγηση της συνθήκης που περιγράφεται στην πρώτη (*Η κατάσταση είναι επιεικώς τραγική*). Η χρήση του α' προσώπου (*είμαστε, στη χώρα μας*) δημιουργεί δύο διακριτές ομάδες και σαφή διχοτόμηση ανάμεσα στο «εμείς» (οι Έλληνες) και «αυτοί/οι (ανεπιθύμητοι) άλλοι» (οι πρόσφυγες και μετανάστες) (βλ. και Van Dijk 2006, Φιλίππου 2023: 189). Το εκφώνημα *περπατάς στο κέντρο Αθήνα κ δεν ακούς ελληνικά!* συνιστά γλωσσική πράξη της ίδιας κατηγορίας (βεβαιωτική),⁶ η οποία χρησιμοποιείται για να επισφραγίσει τα όσα έχει ισχυριστεί ο ομιλητής και να τονίσει τις συνέπειες της παρουσίας μεγάλου αριθμού μεταναστών και προσφύγων στον ελλαδικό χώρο.

⁵ Λόγω της ανωνυμίας/ψευδωνυμίας των χρηστών της πλατφόρμας X είναι αδύνατο να γνωρίζουμε το πραγματικό κοινωνικό φύλο των χρηστών, για αυτό και δεν θα επιχειρήσουμε στην πορεία της ανάλυσης των δεδομένων τη διάκριση με βάση αυτό. Η επιλογή του αρσενικού γένους για το ουσιαστικό «ομιλητής» και «σχολιαστής» αποτελεί μια γενικευτική σύμβαση η οποία επιλέχθηκε για λόγους εκφραστικής λιτότητας και σε καμία περίπτωση δεν υπονοεί την αγνόηση ή υποτίμηση της ομιλήτριας και της σχολιάστριας.

⁶ Η συγκεκριμένη γλωσσική πράξη θα μπορούσε να εκληφθεί και ως εκφραστική λόγω της χρήσης του θαυμαστικού, το οποίο υποδηλώνει αγανάκτηση.

Στο παράδειγμα [2], ο ομιλητής, απαντώντας σε ανάρτηση του αντιπροέδρου της κυβέρνησης, σχολιάζει τον φράχτη που χτίζει το ελληνικό κράτος στον Έβρο κοντά στα ελληνοτουρκικά σύνορα, του οποίου η κατασκευή αποσκοπεί στην αποτροπή της έλευσης μεταναστών στον ελλαδικό χώρο.

(2) *Ρε μπαγλαμα εχει γεμισει η ελλαδα απο λαθρο τι φραχτη κανετε;μεχρι το θεο να το πατε παιει το παιχνιδι το εχετε χασει.αλοιμονο απο την ελλαδα που ελληνικα δεν ακουε πουθενα πια.βλαμενε κλοουν*

Το πρόθημα *λαθρο*- στο αρχικό εκφώνημα του σχολίου χρησιμοποιείται αντί ολόκληρης της λέξης *λαθρομετανάστες*. Η επιλογή αυτή συνιστά στρατηγική υπανθρωποποίηση των μεταναστών, εφόσον υπονοεί ότι υπάρχει ανθρώπινη ζωή που είναι λαθραία ή λιγότερο νόμιμη από τις άλλες. Η υπανθρωποποίηση (*infrahumanization*), η οποία εντάσσεται στην στρατηγική της απανθρωποποίησης (βλ. Φιλίππου 2023), συνίσταται στην ιδέα ότι ένα άτομο ή μια ομάδα έχει λιγότερο ανθρώπινα χαρακτηριστικά από τα άλλα μέλη της κοινωνίας. Συνδέεται, δηλαδή, με επιθέσεις στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τις δηλώσεις ανωτερότητας μιας ομάδας (Fortuna & Nunes 2018). Χαρακτηριστική σε σχέση με τη χρήση της λέξης *λαθρομετανάστες* είναι η πρόσφατη τοποθέτηση του Αρείου Πάγου,⁷ που με απόφασή του ζήτησε να αποτραπεί η χρήση της την οποία έκρινε ως «μειωτική για την προσωπικότητα του ατόμου», αλλά και ικανή να προκαλέσει φαινόμενα ξενοφοβίας και ρατσιστικής βίας. Αντί αυτής, προτείνει τη χρήση των όρων *πρόσφυγας, μετανάστης, οικονομικός μετανάστης ή αιτών άσυλο*.

Στο παράδειγμα [2], επομένως, η δομή *εχει γεμισει η ελλαδα απο λαθρο* αποτελεί μια βεβαιωτική πράξη μέσω της οποίας ο ομιλητής διατυπώνει τον ισχυρισμό του αναφορικά με την έλευση μεταναστών στην Ελλάδα, ο οποίος φέρει σαφείς ρατσιστικές δηλώσεις. Το εκφώνημα που ακολουθεί ξεκινά με μια ρητή αξιολογική κρίση *αλοιμονο απο την ελλαδα* η οποία αναδεικνύει τη δυσαρέσκεια του ομιλητή για την κατάσταση την οποία περιέγραψε στο αρχικό εκφώνημα. Το σχόλιο ολοκληρώνεται με τη φράση *ελληνικα δεν ακουε πουθενα πια*, το περιεχόμενο της οποίας βρίσκεται σε αιτιακή σχέση με τη ρατσιστική δήλωση *εχει γεμισει η ελλαδα απο λαθρο*. Η αιτιακή σύνδεση των δύο εκφωνημάτων αναδεικνύει την παρουσία των προσφύγων ως απειλή για την ελληνική ταυτότητα και γλώσσα.

Στο παράδειγμα [3], ο ομιλητής σχολιάζει την ανάρτηση ενός μέλους του Ελληνικού Κοινοβουλίου αναφορικά με το μεταναστευτικό ζήτημα. Όπως και στα προηγούμενα παραδείγματα, έτσι και σε αυτό η φράση *δεν ακούε ελληνικά* εμφανίζεται προς το τέλος του σχολίου.

(3) *Πιστεύω ότι ξεπουληθηκαμε τέλος δεν υπάρχει Ελλάδα δεν υπάρχει Ελληνικο κράτος. Μασονοι μας κοιβερνανε και θέλουν να μας εξισλαμισουν με λαθρευοις. Ξένα αλλοφυλα φύλα από παντού στην χώρα μας. Περπατάς δεν ακούε ελληνικά...*

Τα πρώτα εκφωνήματα του σχολίου περιγράφουν την κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα σύμφωνα με τον ομιλητή, ενώ συνοδεύονται από ρατσιστικούς και μειωτικούς για τους μετανάστες χαρακτηρισμούς. Κατ' αυτόν τον τρόπο στο πρώτο

⁷ Αρ. πρωτ. 3144/25-7-18 εγγράφου του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και την αρ. πρωτ. 8191/26-7-18 παραγγελία της Εισαγγελέως του Αρείου Πάγου.

εκφώνημα του [3] παρατηρούμε την πραγμάτωση μιας βεβαιωτικής γλωσσικής πράξης (ισχυρισμός) η οποία εισάγεται με επιτελεστικό ρήμα *Πιστεύω* ότι *ξεπουληθήκαμε τέλος δεν υπάρχει Ελλάδα δεν υπάρχει Ελληνικό κράτος*.⁸ Μέσω αυτής, όπως και στο παράδειγμα [1], αμφισβητείται η εθνοτική σύσταση της Ελλάδας και το ίδιο το κράτος. Η ρητή αμφισβήτηση ενισχύεται από τα δύο εκφωνήματα που ακολουθούν. Πρόκειται για ακολουθία βεβαιωτικών πράξεων από την οποία απορρέει η ανάλυση της κατάστασης που αποδόθηκε με το αρχικό εκφώνημα *Μασονοι μας κοιβερνανε και θέλουν να μας εξισλαμίσουν με λαθρεους. Ξένα αλλοφυλα φύλα από παντού στην χώρα μας*.

Όπως και στο παράδειγμα [2], παρατηρούμε ότι ο ομιλητής επιλέγει τον υπανθρωποποιητικό χαρακτηρισμό *λαθρεους* προκειμένου να αναφερθεί στους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Το σχόλιο ολοκληρώνεται με το εκφώνημα *Περπατάς δεν ακούς ελληνικά*, το οποίο και σε αυτή την περίπτωση λειτουργεί ως το αποτέλεσμα όλων όσων περιγράφηκαν με τις προηγούμενες δηλώσεις, με τις οποίες έχει αιτιακή σχέση. Αναπτύσσεται, δηλαδή, μέσα από το ρατσιστικό λόγο που προσβάλλει τους μετανάστες μια συνθήκη, αποτέλεσμα της οποίας είναι το γεγονός ότι «δεν ακούς ελληνικά» στην Ελλάδα.⁹

Στο παράδειγμα [4], ο χρήστης της πλατφόρμας απαντά σε ανάρτηση του τότε δημάρχου της Αθήνας, για αυτό και επικεντρώνεται συγκεκριμένα στην πρωτεύουσα.

(4) *Στον πάτο είναι ο πήχης διορισμένε! Η Αθήνα κατέκτησε¹⁰ άντρο των λαθρομεταναστών! Δεν ακούς ελληνικά!*

Η βεβαιωτική γλωσσική πράξη *Η Αθήνα κατέκτησε άντρο των λαθρομεταναστών!* εκφράζει έναν ισχυρισμό του ομιλητή, ενώ παράλληλα εμπεριέχει σαφή αξιολογική κρίση και ρατσιστικό χαρακτηρισμό προς τους μετανάστες. Η λέξη *άντρο* μεταφορικά σημαίνει το κακόφημο μέρος στο οποίο συναθροίζονται και καταφεύγουν οι κακοποιοί ή άτομα που η κοινωνία κρίνει ως αμφιβόλου ηθικής. Συνεπώς, ο ομιλητής αποκλειστικά και μόνο μέσω αυτής της γλωσσικής επιλογής αξιολογεί και εξισώνει τους μετανάστες με εγκληματίες. Το ουσιαστικό *λαθρομεταναστών*, όπως ήδη εξηγήσαμε μέσω των παραδειγμάτων [2] και [3] έχει υπανθρωποποιητική λειτουργία. Η ονομαστική φράση που σχηματίζεται (*άντρο των λαθρομεταναστών*) φέρει, επομένως, σαφές ρατσιστικό και προσβλητικό περιεχόμενο.

Το εκφώνημα *δεν ακούς ελληνικά!* εμφανίζεται και πάλι στο τέλος του σχολίου, αφού –κατά τον ομιλητή– λειτουργεί ως το ανεπιθύμητο αποτέλεσμα της κατάστασης που περιέγραψε και, άρα, ως απειλή προς την ελληνική γλώσσα και, συνεπακόλουθα, την ελληνική ταυτότητα.

4.2. Ρητορική μίσους: Η περίπτωση του «καθαρίστε την Ελλάδα»

⁸ Η ορθογραφία των σχολίων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενδέχεται να είναι σκόπιμα λανθασμένη για διάφορους λόγους, όπως είναι η έκφραση σαρκασμού ή η άσκηση πολιτικής κριτικής (πρβλ. *δικεοσίνη*) με έμμεσο τρόπο.

⁹ Βλ. και Trudgill (2002) σχετικά με τη σημασία της ελληνικής γλώσσας για την ελληνική κοινωνία και τη σύνδεσή της με τον εθνικισμό.

¹⁰ Πρόκειται για τυπογραφικό λάθος του χρήστη, καθώς από τα συμφραζόμενα προκύπτει ότι προφανώς ήθελε να γράψει «κατάντησε».

Το εκφώνημα *καθαρίστε την Ελλάδα* αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα κατευθυντικής άμεσης γλωσσικής πράξης. Πρόκειται για παρότρυνση που πραγματώνεται από τους ομιλητές και απευθύνεται, στην περίπτωση των εξεταζόμενων δεδομένων, στους αρμόδιους φορείς με σκοπό να τους κατευθύνει σε μια μελλοντική πορεία δράσης. Η δεοντική τροπικότητα που συνεπάγεται η χρήση της προστακτικής *καθαρίστε* εκφράζει αυτό που οι ομιλητές θεωρούν ότι δεν συμβαίνει, αλλά πρέπει να συμβεί, δηλαδή να *καθαριστεί η Ελλάδα*. Με αυτή την έννοια υπάρχει σαφής κατεύθυνση προς το μέλλον και τις μελλοντικές δράσεις.

Η προτροπή *καθαρίστε την Ελλάδα* είναι σαφώς μεταφορική, εφόσον δεν γίνεται λόγος για κυριολεκτικό καθάρισμα της χώρας. Η μεταφορά εδώ έγκειται στον παραλληλισμό των μεταναστών με ακαθαρσίες από τις οποίες πρέπει να απαλλαγεί η Ελλάδα. Ακριβώς για αυτό το λόγο, θεωρούμε ότι οι ομιλητές που πραγματώνουν το συγκεκριμένο εκφώνημα έχουν στόχο να υποκινήσουν τη βία, άμεση ή έμμεση, σωματική ή μη, ενάντια στους μετανάστες. Το *καθαρίστε την Ελλάδα* συνεμφανίζεται με άλλες στρατηγικές ρητορικής μίσους (απανθρωποποίηση, υποκίνηση βίας, απόδοση εγκληματικής ταυτότητας) με αποτέλεσμα να υποκινείται βία ενάντια μιας ομάδας ανθρώπων των οποίων καταπατώνται νομικά κατοχυρωμένα χαρακτηριστικά (φυλή, εθνοτική καταγωγή, χρώμα δέρματος) μέσω δημόσιων αναρτήσεων στο διαδίκτυο (βλ. και Φιλίππου 2023).

Στο παράδειγμα [5] που ακολουθεί ο χρήστης της πλατφόρμας απαντά σε ανάρτηση άλλου χρήστη αναφορικά με τις εξελίξεις των τελευταίων ετών στο προσφυγικό ζήτημα.

(5) *ΠΕΤΑΜΑ ΣΤΗΝ ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΛΕΙΣΤΕ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΜΕ ΟΠΟΙΟΔΗΠΟΤΕ ΤΡΟΠΟ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΙΣΤΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΌΛΟΥΣ ΑΦΤΟΥΣ ΤΟΥΣ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ! !*

Το σχόλιο ξεκινάει με ένα εκφώνημα το οποίο έχει χαρακτήρα συνθήματος *ΠΕΤΑΜΑ ΣΤΗΝ ΘΑΛΑΣΣΑ* και λειτουργεί ως κατευθυντική γλωσσική πράξη μέσω της οποίας επιχειρείται η προτροπή στη βίαιη και παράνομη πράξη της ρίψης των προσφύγων και μεταναστών στη θάλασσα και, συνεπώς, την υποκίνηση του πνιγμού τους. Το εκφώνημα αυτό συνιστά άμεση και ρητή πραγμάτωση ρητορικής μίσους καθώς υποκινεί δημόσια σε βία και, ειδικότερα, σε δολοφονία μιας ολόκληρης ομάδας ανθρώπων. Η πραγμάτωση της φράσης *ΚΑΘΑΡΙΣΤΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ* ακολουθείται στο ίδιο εκφώνημα από τον χαρακτηρισμό *ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ*, ο οποίος, όπως εξηγήσαμε, αποτελεί στρατηγική υπανθρωποποίησης των προσφύγων και των μεταναστών.

Το παράδειγμα [6] συνιστά απαντητικό σχόλιο εντός ενός νήματος συζήτησης για τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος από το ελληνικό κράτος και εμπεριέχει αλληπάλληλες στρατηγικές ρητορικής μίσους ενάντια στους πρόσφυγες.

(6) *ΒΛΕΠΟΥΜΕ ΤΑ ΧΑΛΙΑ ΜΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΛΑΘΡΟΠΙΘΗΚΟΥΣ Η ΚΑΤΑΙΓΙΔΑ ΕΡΧΕΤΕ ΚΑΙ ΕΑΝ ΣΥΝΕΧΙΣΟΥΜΕ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ ΠΩΣ ΚΟΙΜΟΜΑΣΤΕ ΘΑ ΤΟ ΠΛΗΡΩΣΟΥΜΕ ΜΕ ΑΙΜΑ ΘΥΜΗΘΕΙΤΕ ΤΑ ΛΟΓΙΑ ΜΟΥ. ΚΛΕΙΣΤΕ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΜΕ ΟΠΟΙΟΔΗΠΟΤΕ ΤΡΟΠΟ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΙΣΤΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ..ΣΕ ΜΙΑ ΒΑΡΚΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΔΙΑΘΛΟ!!*

Μέχρι στιγμής εντοπίσαμε τη στρατηγική της υπανθρωποποίησης στο περικείμενο τόσο των πραγματώσεων της ρητορικής μίσους (παράδειγμα [5]), όσο και του

ρατσιστικού λόγου (βλ. 4.1). Ωστόσο, στο παράδειγμα [6], ο χαρακτηρισμός *ΛΑΘΡΟΠΙΘΗΚΟΥΣ* συνιστά στρατηγική *απανθρωποποίησης* (dehumanization). Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγραφεί η πεποίθηση ότι ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων δεν εντάσσονται στο ανθρώπινο είδος, άρα δεν γίνεται αποδεκτή η ανθρώπινη υπόστασή τους (Haslam & Loughnan 2014, Φιλίππου 2023). Έχει χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα για να ωθήσει άτομα ή ολόκληρες κοινότητες να ασκήσουν βία και, συνεπώς, συνδέεται με μια αλληλουχία εγκλημάτων που ξεκινάει από τη ρητορική μίσους και καταλήγει σε πολλές και συχνά ακραίες μορφές βίας (π.χ. γενοκτονία). Για αυτούς τους λόγους θεωρείται χαρακτηριστική στρατηγική πραγμάτωσης της ρητορικής μίσους (βλ. Leader Maynard & Benesch 2016, Neilsen 2015).

Στο επόμενο εκφώνημα, στο οποίο επιχειρείται από τον ομιλητή η υποκίνηση σε βία μέσω της προτροπής *καθαρίστε την Ελλάδα*, εμφανίζεται εκ νέου η στρατηγική της υπανθρωποποίησης, και η απαξίωση της ανθρώπινης υπόστασης των μεταναστών μέσω του χαρακτηρισμού *λαθρομετανάστες*. Σε αυτό το παράδειγμα, η στρατηγική της υπανθρωποποίησης αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς φαίνεται να έχει αιτιακή σχέση με την υποκίνηση βίας: οι μετανάστες θεωρούνται άνθρωποι χαμηλότερης αξίας από τους γηγενείς και για αυτό το λόγο πρέπει να αντιμετωπιστούν με βία. Η αιτιακή σχέση και η σύνδεση μεταξύ των στρατηγικών επιβεβαιώνεται από το τελευταίο εκφώνημα του ομιλητή στο οποίο, ρητά πλέον, προτρέπει τους αποδέκτες του μηνύματός του, δηλαδή τους θεσμικούς παράγοντες, να ασκήσουν βία σε βάρος των προσφύγων: *ΣΕ ΜΙΑ ΒΑΡΚΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΔΙΑΘΛΟΟ!!*

Αντίστοιχη χρήση των στρατηγικών ρητορικής μίσους μέχρι την πραγμάτωση του τελευταίου εκφώνηματος και την παρότρυνση *καθαρίστε την Ελλάδα επιτέλους* παρατηρείται και στο παράδειγμα [7].

(7) *Είναι κρίμα να χάσετε τις εκλογές εξ αιτίας των λαθροπιθήκων. Πετάξτε τους όλους έξω ,και θα κυβερνάτε μέχρι να σθήσει ο ήλιος. Καθαρίστε την Ελλάδα επιτέλους .*

Η απανθρωποποίηση των μεταναστών/προσφύγων γίνεται ιδιαίτερα emphatic, καθώς ο χαρακτηρισμός τους ως *λαθροπιθήκων* αντιμετωπίζει όχι μόνο τις ζωές τους ως μη νομιμοποιημένες, αλλά και τους ίδιους ως μη ανθρώπινα όντα. Ο απανθρωποποιητικός αυτός χαρακτηρισμός παρουσιάζεται ως λόγος για υποκίνηση σε βία η οποία επιτελείται με δύο διαφορετικές παροτρύνσεις: *πετάξτε τους όλους έξω* και *καθαρίστε την Ελλάδα επιτέλους*. Το *πετάξτε τους όλους έξω* είναι επίσης απανθρωποποιητικό, καθώς το ρήμα *πετάω* ως μεταβατικό παίρνει συνήθως μη έμψυχο συμπλήρωμα και συνδέεται σημασιολογικά με την απόρριψη άχρηστων αντικειμένων ή/ και απορριμάτων (π.χ. *πετάω τα σκουπίδια*). Στην περίπτωση χρήσης του με έμψυχα συμπληρώματα σημαίνει μεταφορικά τον βίαιο εκτοπισμό ανεπιθύμητων προσώπων (π.χ. *τους πέταξα έξω με τις κλωτσιές*). Συνεπώς, το *πετάξτε τους όλους έξω* στο σημείο που εμφανίζεται στο σχόλιο (πριν από το *καθαρίστε την Ελλάδα*) καθιστά εμφανές ότι ο σχολιαστής θεωρεί ότι η βία είναι απαραίτητη προκειμένου να συνετελεστεί «το καθάρισμα της» χώρας. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρηθεί η χρήση του επιρρήματος *επιτέλους* (*καθαρίστε την Ελλάδα επιτέλους*). Όμοια είναι και η πραγμάτωση στο παράδειγμα [8] που ακολουθεί και έχει ανάλογη ποικιλία στρατηγικών ρητορικής μίσους:

- (8) *Μονο κ πάντα κλέβουν, σκοτώνουν, βιάζουν, είναι βρωμιάρηδες και εμείς πρέπει τάχα μου δήθεν να τους δεχτούμε στο όνομα του ανθρωπισμού. Ουστ ρε! Συλλάβετε τους, σαπίστε τους και καθαρίστε επιτέλους την Ελλάδα μας!*

Το σχόλιο στο [8] ξεκινά με τη στρατηγική της κατασκευής και απόδοσης εγκληματικής ταυτότητας στους πρόσφυγες. Συγκεκριμένα, ο ομιλητής εξισώνει τους τελευταίους με εγκληματίες και, μάλιστα, με εκείνους που διαπράττουν ληστείες, δολοφονίες και βιασμούς (*Μονο κ πάντα κλέβουν, σκοτώνουν, βιάζουν*). Το ίδιο εκφώνημα συνεχίζεται με την πραγμάτωση ρατσιστικών χαρακτηρισμών που βάλλουν την αξιοπρέπεια και την ταυτότητα των μεταναστών (*είναι βρωμιάρηδες*).

Η ρητορική μίσους ενισχύεται περαιτέρω από την άμεση κατευθυντική πράξη *σαπίστε τους*. Η φράση παραπέμπει ευθέως στην περίφραση *σαπίζω στο ξύλο* η οποία σημαίνει ότι κάποιος ξυλοκοπείται χωρίς έλεος. Στην προκειμένη περίπτωση, δηλαδή, ο ομιλητής προτρέπει να συλληφθούν οι μετανάστες από τα αρμόδια θεσμικά όργανα της χώρας και να ξυλοκοπηθούν αλύπητα, ώστε να «καθαριστεί» η Ελλάδα από αυτούς. Εν ολίγοις, το εκφώνημα *συλλάβετε τους, σαπίστε τους και καθαρίστε επιτέλους την Ελλάδα μας!* συνιστά λόγο μίσους, ο οποίος πραγματώνεται με διαδοχικές στρατηγικές υποκίνησης σε βία και παράνομες πράξεις εναντίον των μεταναστών (βλ. *συλλάβετε, σαπίστε και καθαρίστε*).

Στα σχόλια τα οποία έχουν αναλυθεί ως τώρα το εκφώνημα *καθαρίστε την Ελλάδα* εμφανίζεται στο τέλος ή προς το τέλος του σχολίου. Αυτό συμβαίνει γιατί προηγουμένως οι σχολιαστές επικεντρώνονται σε στρατηγικές ρητορικής μίσους ή ρατσιστικού λόγου μέσω των οποίων αιτιολογείται η προτροπή με την οποία ολοκληρώνεται η τοποθέτησή τους. Το σχόλιο στο [9], σε αντίθεση με τα προηγούμενα, ξεκινάει με την προτροπή *«καθαρίστε την Ελλάδα»*:

- (9) *Καθαρίστε την Ελλάδα μας από τα σιχαμερά λαθροαποβράσματα. Τσακίστε τους στο ξύλο και στείλτε τους από κει που ήρθανε είναι ικανοί μόνο για φόνους κ βιασμούς αντε*

Η γλωσσική πράξη της προτροπής στην αρχή του εκφωνήματος ακολουθείται από τη στρατηγική της απανθρωποποίησης, η οποία πραγματώνεται με τη φράση *σιχαμερά λαθροαποβράσματα*. Αμφισβητείται και αναιρείται πλήρως η ανθρωπινή υπόσταση των προσφύγων, η ταυτότητα των οποίων κατασκευάζεται από τον ομιλητή με άκρως μειωτικό, υποτιμητικό και προσβλητικό τρόπο. Με τα εκφωνήματα που ακολουθούν ενισχύεται και πάλι, η προτροπή του ομιλητή για «καθάρισμα» της Ελλάδας. Ειδικότερα, η φράση *τσακίστε τους στο ξύλο* αποτελεί ρητή προτροπή για άσκηση βίας σε βάρος των προσφύγων, όπως και η δομή *στείλτε τους από κει που ήρθανε*. Το σχόλιο ολοκληρώνεται με τη στρατηγική της κατασκευής της εγκληματικής ταυτότητας των δολοφόνων και των βιαστών για τους μετανάστες τονίζοντας μάλιστα ότι αυτή είναι και η μοναδική τους ταυτότητα: *είναι ικανοί μόνο για φόνους κ βιασμούς*. Όπως προκύπτει από αυτή την ανάλυση, ανεξάρτητα από το σημείο του σχολίου όπου εμφανίζεται το εκφώνημα *καθαρίστε την Ελλάδα*, οι στρατηγικές ρητορικής μίσους (απανθρωποποίηση, υποκίνηση βίας, απόδοση εγκληματικής ταυτότητας) που πραγματώνονται από τους σχολιαστές αποσκοπούν στο να αιτιολογήσουν την προτροπή «να καθαριστεί» η χώρα. Έχει ενδιαφέρον να επικεντρωθούμε, τέλος, στην κτητική αντωνυμία *μας* που συνοδεύει τη φράση *καθαρίστε την Ελλάδα* και ως γλωσσικός μηχανισμός απαντά και σε άλλα σχόλια από το συνολικό σώμα δεδομένων. Η επιλογή αυτή είναι ενδεικτική της διάκρισης που

επιχειρούν οι χρήστες της πλατφόρμας μεταξύ των ίδιων και της μειονοτικής ομάδας των προσφύγων και μεταναστών, τη διάκριση δηλαδή σε εσω-ομάδα (ingroup) και εξω-ομάδα (outgroup) (βλ. και Van Dijk 1998, Richardson 2008). Ο ομιλητής και οι υπόλοιποι Έλληνες εντάσσονται στην εσω-ομάδα, στην οποία ανήκει η Ελλάδα, ενώ η μειονοτική ομάδα υπάγεται στην εξω-ομάδα που απειλεί την χώρα και από την οποία πρέπει να «καθαριστεί».

Η δομή *ξεβρωμίστε την Ελλάδα* συχνά εναλλάσσεται με τη δομή *καθαρίστε την Ελλάδα* και, από πραγματολογική σκοπιά, φέρει την ίδια σημασία και συνιστά σε αυτό το περιεχόμενο ρητορική μίσους.

Στην πραγματικότητα τα ρήματα *καθαρίζω* και *ξεβρωμίζω* είναι συνώνυμα αφού σημαίνουν 'αφαιρώ τη βρωμιά'. Η διαφορά τους, ωστόσο, έγκειται στο ότι το *ξεβρωμίζω* είναι πιο ρητό (explicit). Ο λόγος είναι ότι το θέμα του ρήματος ενέχει το θέμα της λέξης *βρωμιά*, ενώ το πρόθημα *ξε-* αποδίδει την αντίθετη ενέργεια και παράλληλα το τέλος της κατάστασης που περιγράφει το θέμα *βρωμίζω*. Το παράδειγμα [10] είναι ενδεικτικό:

(10) *Οι λαθροεποικιστές έχουν μετατρέψει την Ελλάδα σε απέραντο σκουπιδότοπο κι εσείς ασχολείστε με μικρότερης σημασία θέματα. Ξεβρωμίστε πρώτα τη χώρα μας από τα λαθροσκουπίδια που έχουν μαζευτεί!*

Στο [10] εντοπίζονται διαδοχικές πραγματώσεις της στρατηγικής της απανθρωποποίησης οι οποίες συνοδεύουν την προτροπή *ξεβρωμίστε πρώτα τη χώρα μας* και συνδιαμορφώνουν τη ρητορική μίσους. Ειδικότερα, το εκφώνημα *οι λαθροεποικιστές έχουν μετατρέψει την Ελλάδα σε απέραντο σκουπιδότοπο* λειτουργεί απανθρωποποιητικά καθώς εξισώνει ρητά τους πρόσφυγες με σκουπίδια. Αυτό γίνεται ακόμη σαφέστερο στο εκφώνημα που ακολουθεί, στο οποίο γίνεται αναφορά σε *λαθροσκουπίδια που έχουν μαζευτεί*. Οι πρόσφυγες, επομένως, αντιμετωπίζονται ως σκουπίδια που έχουν μολύνει και λερώσει την Ελλάδα, για αυτό και εκφράζεται από τον ομιλητή η προτροπή προς τους θεσμικούς παράγοντες της χώρας να την «ξεβρωμίσουν». Εν ολίγοις, και σε αυτή την περίπτωση είναι σαφής η αιτιακή σχέση μεταξύ της κύριας στρατηγικής ρητορικής μίσους *ξεβρωμίστε την Ελλάδα* και των άλλων στρατηγικών που πραγματώνονται στο ίδιο σχόλιο.

5. Συζήτηση-Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη εξέτασε δύο σώματα δεδομένων από σχόλια που αναρτήθηκαν στην πλατφόρμα X και επικεντρώνονται στην παρουσία και διαβίωση προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα. Στόχος ήταν να διερευνηθούν τόσο ο ρατσιστικός λόγος και οι αντίστοιχες στρατηγικές πραγμάτωσης, όσο και η ρητορική μίσους. Για την πρώτη περίπτωση, το σώμα δεδομένων διαμορφώθηκε με βάση την παρουσίαση της φράσης *δεν ακούς ελληνικά*, ενώ για τη δεύτερη γύρω από τη φράση *καθαρίστε την Ελλάδα*.

Πριν επικεντρωθούμε πιο ειδικά στα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων, αξίζει να αναδείξουμε την ιδεολογική διάσταση του ζητήματος. Σύμφωνα με τον Fairclough (2014: 104), οι γλωσσικές ιδεολογίες έχουν την ιδιότητα να «φυσικοποιούν τα νοήματα που διατηρούν τις σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας». Με αυτόν τον τρόπο ορισμένες κοινές παραδοχές περνούν από τη φυσικοποίηση στην ιδεολογικοποίηση όταν δεν γίνονται αντιληπτές ως αυθαίρετες

(Fairclough 1989/1991, 1995). Ως εκ τούτου, «οι λόγοι παράγουν κοινωνικές κατασκευές ατόμων ή συλλογικοτήτων και διαμορφώνουν την πραγματικότητα» (Fairclough 2014: 112). Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρούμε ότι τα δύο εκφωνήματα συνιστούν από μόνα τους φορείς συγκεκριμένων στάσεων και ιδεολογιών που αναπαράγονται μέσω του διαδικτύου. Το εκφώνημα *δεν ακούς ελληνικά* συνδέεται με την αντίληψη περί στενής σύνδεσης γλώσσας και εθνότητας, περί ανωτερότητας συγκεκριμένων γλωσσών –ειδικότερα της ελληνικής– και με την περιθωριοποίηση όσων δεν την μιλούν ενώ ζουν στον ελλαδικό χώρο. Εξάιρεση σε αυτό αποτελεί η περίπτωση των ομιλητών, λ.χ. της αγγλικής, της γαλλικής και άλλων, που ιστορικά έχουν συνδεθεί με πιο «ισχυρά» και οικονομικά εύρωστα κράτη, αποσυνδεδεμένα από την μετανάστευση. Αντίστοιχα, το εκφώνημα *καθαρίστε την Ελλάδα* συνδέεται με ιδεολογίες εθνοκάθαρσης, με την προσπάθεια, δηλαδή, βίαιης εκδίωξης και εκτοπισμού των μειονοτικών ομάδων που έχουν διαφορετική εθνοτική προέλευση.

Η δομή *δεν ακούς ελληνικά* αποτελεί μια βεβαιωτική γλωσσική πράξη και συγκεκριμένα, έναν ισχυρισμό ή μία δήλωση του ομιλητή. Εκφέρεται σε οριστική ενεστώτα και εκφράζει επιστημική τροπικότητα. Το εν λόγω εκφώνημα εμφανίζεται ως ένα λογικό και ανεπιθύμητο αποτέλεσμα των (ρατσιστικών) τοποθετήσεων των ομιλητών (βλ. 4.1).

Από την άλλη πλευρά, η δομή *καθαρίστε την Ελλάδα* συνιστά μια κατευθυντική γλωσσική πράξη, μία τυπική περίπτωση προτροπής του ομιλητή προς τους αποδέκτες του μηνύματός του. Εκφέρεται σε προστακτική και χαρακτηρίζεται από προσανατολισμό σε μελλοντικές δράσεις και δεοντική τροπικότητα. Εντός του περικειμένου στο οποίο εξετάζεται συνιστά από μόνη της ρητορική μίσους, εφόσον λειτουργεί ως μέσο με το οποίο ο ομιλητής αποσκοπεί να ωθήσει τον αποδέκτη του σχολίου σε μελλοντική πορεία δράσης που ενέχει την άμεση ή έμμεση άσκηση κάποιας μορφής βίας εναντίον ομάδων με νομικά προστατευμένα χαρακτηριστικά.

Ωστόσο, παρότι το εκφώνημα *καθαρίστε την Ελλάδα* στο υπό εξέταση περικείμενο αρκεί για να πραγματώσει ρητορική μίσους (βλ. 4.2), εμφανίζεται σε διαδικτυακά σχόλια τα οποία εμπεριέχουν και άλλες ανάλογες στρατηγικές (ενδεικτικά: *μονο κ πάντα κλέβουν, σκοτώνουν, βιάζουν, είναι βρωμιάρηδες [...]* *Ουστ ρε! Συλλάβετε τους, σαπίστε τους και καθαρίστε επιτέλους την Ελλάδα μας!*). Μέσω αυτών κατασκευάζονται και αποδίδονται στους πρόσφυγες εγκληματικές ταυτότητες.

Αν και υπάρχουν ορισμένες κοινές πραγματώσεις στα δύο σώματα δεδομένων, σε γενικές γραμμές, εντοπίστηκαν διαφορετικές στρατηγικές για τα δύο γλωσσικά φαινόμενα. Στον πίνακα 1 που ακολουθεί παρατίθενται αντιπαραβολικά οι κυριότερες γλωσσικές στρατηγικές που συνεμφανίζονται με τις δύο φράσεις, με σκοπό να γίνουν ευκρινέστερα τα σημεία σύγκλισης και απόκλισής τους.

Ρατσιστικός Λόγος (δεν ακούς ελληνικά)	Ρητορική μίσους (καθαρίστε την Ελλάδα)
1. Υπανθρωποποίηση	1. Απανθρωποποίηση
2. Βεβαιωτικές γλωσσικές πράξεις	2. Κατευθυντικές γλωσσικές πράξεις
3. Αιτιακή σχέση αρνητικών γεγονότων και δήλωσης <i>δεν ακούς ελληνικά</i>	3. Αιτιακή σχέση απανθρωποποίησης, υποκίνησης σε βία και προσταγής <i>καθαρίστε την Ελλάδα</i>
4. Αμφισβήτηση δημοκρατίας-θεσμών	4. Αμφισβήτηση δημοκρατίας-θεσμών
5. Κατασκευή ταυτοτήτων των μεταναστών ως υπαίτιων για την αλλοίωση της εθνοτικής ομοιογένειας	5. Κατασκευή ταυτοτήτων των μεταναστών ως εγκληματιών

Πίνακας 1: Συγκριτικός πίνακας γλωσσικών στρατηγικών

Έχει σημασία ότι στα δεδομένα που μελετήσαμε εμφανίζεται η στρατηγική της υπανθρωποποίησης και στα δύο φαινόμενα (π.χ. *εχει γεμισει η ελλαδα απο λαθρο [...] αλοιμονο απο την ελλαδα που ελληνικα δεν ακουσι πουθενα πια*), αλλά δεν συμβαίνει το ίδιο με την απανθρωποποίηση, η οποία αποτελεί την πιο ακραία μορφή του φαινομένου και εμφανίζεται στις πραγματώσεις της ρητορικής μίσους (π.χ. *καθαρίστε την Ελλάδα μας από τα σιχαμερά λαθροαποβράσματα*). Επιπλέον, στην περίπτωση του ρατσιστικού λόγου πραγματώνονται ως επί το πλείστον βεβαιωτικές γλωσσικές πράξεις (π.χ. *Οι Έλληνες είμαστε μειονότητα στη χώρα μας. Η κατάσταση είναι επιεικώς τραγική. Περπατάς στο κέντρο Αθήνα κ δεν ακούς ελληνικά!*), ενώ στην περίπτωση της ρητορικής μίσους (αν και παρατηρείται πραγμάτωση βεβαιωτικών πράξεων) κυριαρχούν οι κατευθυντικές γλωσσικές πράξεις (π.χ. *Συλλάβετε τους, σαπίστε τους και καθαρίστε επιτέλους την Ελλάδα μας!*). Οι τελευταίες συνδέονται με την υποκίνηση σε βία που παρατηρείται στη ρητορική μίσους και άρα οδηγούν ρητά στην πρόκληση βίαιων πράξεων σε βάρος των μεταναστών.

Από την άλλη πλευρά, οι βεβαιωτικές γλωσσικές πράξεις που εντοπίζονται στον ρατσιστικό λόγο συνιστούν δηλώσεις μέσω των οποίων εκφράζεται η ανωτερότητα της κυρίαρχης ομάδας, η επιθυμία αποκλεισμού της μειονοτικής ομάδας και η δυσαρέσκεια για τη διαβίωση της τελευταίας εντός της κοινότητας που ζει και η πρώτη. Ωστόσο, υπάρχει μια σημαντική διαφορά η οποία έγκειται στην υποκίνηση βίας. Μέσω της ρητορικής μίσους υποκινείται ρητά και με σαφήνεια η βία εναντίον

των μεταναστών. Ο ρατσιστικός λόγος υποκινεί ιδέες και απόψεις που θέτουν, όμως, τις βάσεις για να κλιμακωθούν σταδιακά και να οδηγήσουν στη ρητορική μίσους. Αυτό σημαίνει ότι, αν και τα δύο φαινόμενα εκκινούν από παρόμοια αφετηρία, δηλαδή τις ρατσιστικές ιδέες, φαίνεται ότι ο ρατσιστικός λόγος οριοθετείται γύρω από την υποστήριξη φυλετικών διακρίσεων, ενώ η ρητορική μίσους εκτείνεται ως την υποκίνηση βίας. Συνεπώς, το δεύτερο φαινόμενο μπορεί να είναι προέκταση του πρώτου με πολύ πιο επιθετικές πραγματώσεις (προτροπή σε βία). Οι πραγματώσεις της αναδεικνύουν την πεποίθηση των ομιλητών ότι έχουν τη δύναμη να ελέγξουν και να ορίσουν τις ζωές και τα δικαιώματα των συνανθρώπων τους. Για αυτό και όπως σημειώνει ο Van Dijk (2023: 251), ο όρος *ρητορική μίσους* είναι μάλλον παραπλανητικός, αφού «υποδηλώνει ότι ο ρατσισμός ή ο σεξισμός είναι μάλλον ζήτημα συναισθήματος και όχι εξουσίας και κατάχρησης εξουσίας».

Στα γλωσσικά δεδομένα που μελετήθηκαν τα δύο φαινόμενα κατευθύνονται προς την ίδια ακριβώς μειονοτική ομάδα, δηλαδή προς τους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Αυτό επιτρέπει μια ευθεία σύγκριση των δύο φαινομένων δεδομένου ότι η ομάδα που βάλλεται είναι η ίδια και δέχεται επιθέσεις και προσβολές στη βάση των νομικά κατοχυρωμένων και προστατευόμενων χαρακτηριστικών της (φυλή, καταγωγή, χρώμα). Τα κοινωνιοπραγματολογικά στοιχεία που προκύπτουν, επομένως, από τη μελέτη τόσο του ρατσιστικού λόγου όσο και της ρητορικής μίσους αποδεικνύουν ότι τα δύο φαινόμενα διακρίνονται μεταξύ τους όχι μόνο νομικά, αλλά σαφώς και γλωσσικά.

Παρατηρήθηκε, ακόμη, ότι τόσο στον ρατσιστικό λόγο, όσο και στη ρητορική μίσους οι πρόσφυγες και οι μετανάστες παρουσιάζονται ως δράστες παράνομων πράξεων. Σύμφωνα με τους Halliday & Matthiessen (2014: 83), «ο 'δράστης' λειτουργεί στην δομή της πρότασης ως αναπαράσταση. Μια πρόταση έχει σημασία ως αναπαράσταση κάποιας διεργασίας στο γίνεσθαι της ανθρώπινης εμπειρίας. Ο δράστης είναι ο ενεργός μετέχων σε αυτήν τη διεργασία που προβάλλεται ως τελεστής της πράξης από τον ομιλητή». Με αυτόν τον τρόπο οι σχολιαστές της πλατφόρμας κατασκευάζουν και αποδίδουν στα μέλη των μειονοτικών ομάδων την ταυτότητα των εγκληματιών και των υπαίτιων για την παραβατικότητα και τις παθογένειες της Ελλάδας. Το εύρημα αυτό συνάδει με τη «σύνδεση των μειονοτήτων, των μεταναστών ή των μη ευρωπαϊκών λαών με προβλήματα, αποκλίσεις, απειλές, εγκλήματα, βία» (Van Dijk 2023: 248).

Στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις, η ιδεολογική αφετηρία των ομιλητών είναι κοινή υπό την έννοια ότι κινούνται με ρατσιστική ιδεολογία σε βάρος συγκεκριμένης μειονοτικής ομάδας. Στην περίπτωση του ρατσιστικού λόγου αυτό πραγματώνεται γλωσσικά μέσω των στρατηγικών της υπανθρωποποίησης, των βεβαιωτικών γλωσσικών πράξεων, της αιτιακότητας μεταξύ των κοινωνικών προβλημάτων και της διαβίωσης των μειονοτικών στην Ελλάδα, της παρουσίας των μεταναστών και προσφύγων ως 'δραστών' εγκληματικών πράξεων και την κατασκευή της αντίστοιχης ταυτότητάς τους ως υπεύθυνων για τις κοινωνικές παθογένειες της χώρας. Οι ομιλητές δηλαδή «παράγουν συνεχώς εσω-ομάδες και εξω-ομάδες μέσω συνομιλιακών στρατηγικών θετικής αναπαράστασης του εαυτού και αρνητικής αναπαράστασης του άλλου» (Wodak & Boukala 2015: 257).

Σε παρόμοιο πνεύμα, η πραγμάτωση της ρητορικής μίσους βρίσκει ερείσματα στις ιδεολογίες και τις στάσεις των ομιλητών περί ανωτερότητας και υπεροχής της

κυρίαρχης ομάδας (οι ίδιοι ως Έλληνες) έναντι της μειονοτικής (πρόσφυγες-μετανάστες). Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση οι τοποθετήσεις εκφράζονται με πιο επιθετικές στρατηγικές (απανθρωποποίηση, κατευθυντικές γλωσσικές πράξεις, αιτιακότητα απανθρωποποίησης και υποκίνησης σε βία, κατασκευή των ταυτοτήτων των μελών μειονοτικών ομάδων ως εγκληματιών) που αποσκοπούν στην υποκίνηση και πρόκληση βίας σε βάρος των μειονοτικών ομάδων.

Όπως και στον ρατσιστικό λόγο, έτσι και στη ρητορική μίσους η προβληματικοποίηση των μεταναστών (Reisigl & Wodak 2001) και οι αρνητικές αναπαραστάσεις τους (Van Dijk 2008) κατασκευάζουν την ιδεολογική τοποθέτηση σε βάρος τους. Ειδικότερα στη ρητορική μίσους, όπως αποδεικνύεται από την ανάλυση των δεδομένων, τα παραπάνω στοιχεία ωθούν τους ομιλητές στην υποκίνηση σε βία. Επομένως, μετατοπίζουν τον πυρήνα του φαινομένου από τις φυλετικές διακρίσεις και ανισότητες στην υποκίνηση κάθε μορφής βίας σε βάρος των μειονοτικών ομάδων.

Μέσω αυτής της συγκριτικής ανάλυσης των δύο γλωσσικών φαινομένων γίνεται σαφέστερη η διαδικασία με την οποία λειτουργεί η ιδεολογία, πώς δηλαδή επιτυγχάνεται αυτό που επισημαίνει εύστοχα ο Bernstein (1987: 563): «το εξωτερικό γίνεται εσωτερικό, και το εσωτερικό αποκαλύπτεται και διαμορφώνει το εξωτερικό». Σε αυτό το σημείο έγκειται η επικινδυνότητα των πραγματώσεων ρατσιστικού λόγου και ρητορικής μίσους, καθώς και η σύνδεσή τους με την ιδεολογία και τη διαμόρφωσή της. Οι στάσεις που υπάρχουν ήδη στην κοινωνία όσον αφορά τις φυλετικές διακρίσεις υιοθετούνται από τα άτομα της κυρίαρχης ομάδας τα οποία στη συνέχεια εκφράζονται –στην προκειμένη περίπτωση μέσω του διαδικτύου– και διαχέουν στην κοινωνία τις ρατσιστικές και βίαιες στάσεις τους σε βάρος των μειονοτικών.

Η γλωσσική μελέτη του διαδικτυακού ρατσιστικού λόγου και της διαδικτυακής ρητορικής μίσους σε βάρος της μειονοτικής ομάδας των προσφύγων και μεταναστών αναδεικνύει, αφενός, τις συγκλίσεις και αποκλίσεις στις γλωσσικές στρατηγικές, αφετέρου, τις κοινές ιδεολογικές αφετηρίες τους. Ο λόγος που αποσκοπεί στην προσβολή και την επίθεση εναντίον ομάδων λειτουργεί ως συνεχές που εκκινεί από την πεποίθηση περί ανωτερότητας της κυρίαρχης ομάδας σε βάρος των μειονοτικών ομάδων. Η πραγμάτωσή του ως ρατσιστικού λόγου τονίζει τις φυλετικές διακρίσεις και την άρνηση παραδοχής της ισότιμης πρόσβασης στα ανθρώπινα δικαιώματα. Από την άλλη πλευρά, η πραγμάτωσή του ως ρητορικής μίσους εμπεριέχει όλα τα παραπάνω και εκτείνεται στην υποκίνηση και πιθανή διάπραξη βίας ενάντια της μειονοτικής ομάδας αγγίζοντας το άκρο του συνεχούς.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Androutsopoulos, J. 2008. "Potentials and limitations of discourse-centred online ethnography." *Language@internet* 5(8).
- Androutsopoulos, J. 2021. "Polymedia in interaction." *Pragmatics and Society* 12(5): 707-724.
- Assimakopoulos, S., Baider, F. & Millar S. 2017. *Online Hate Speech in the E.U. A Discourse-Analytic Perspective*. Springer Open.
- Baider, F. 2020. "Pragmatics lost? Overview, synthesis and proposition in defining online hate speech." *Pragmatics and Society* 11(2): 196-218.

- Baider, F. 2022. "Covert hate speech, conspiracy theory and anti-semitism: Linguistic analysis versus legal judgement." *International Journal for the Semiotics of Law- Revue Internationale de Sémiotique Juridique* 35(6): 2347-2371.
- Baider, F. 2023. "Accountability issues, online covert hate speech, and the efficacy of counter-speech." *Politics and Governance* 11(2): 249-260.
- Baider, F. & Constantinou, M. 2020. "Covert hate speech: A contrastive study of Greek and Greek Cypriot online discussions with an emphasis on irony." *Journal of Language Aggression and Conflict* 8(2): 262-287.
- Bangstad, S. & Fuentes, A. 2023. "Race and racism." Στο R. Cantave (επιμ.), *The Open Encyclopedia of Anthropology*. <http://doi.org/10.29164/23raceandracism>
- Becker, M. J. 2021. *Antisemitism in Reader Comments: Analogies for Reckoning with the Past*. London: Palgrave Macmillan.
- Beliaeva, N. 2022. "Is play on words fair play or dirty play?" Στο N. Knoblock (επιμ.), *The Grammar of Hate. Morphosyntactic Features of Hateful, Aggressive, and Dehumanising Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 177-196.
- Benesch, S. 2014. "Defining and diminishing hate speech." *State of the world's minorities and indigenous peoples*, 18-25.
- Bernstein, B. 1987. "Social class, codes and communication." Στο U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier & P. Trudgill (επιμ.), *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Society*. Berlin: Walter de Gruyter, 563-579.
- Bianchi, R. 2022. "'Kill the invaders': Imperative verbs and their grammatical patients in Tarrant's The Great Replacement." Στο N. Knoblock (επιμ.), *The Grammar of Hate. Morphosyntactic Features of Hateful, Aggressive, and Dehumanising Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 222-240.
- Bick, E. 2020. "Annotating emoticons and emojis in a German-Danish social media corpus for hate speech research." *RASK: International Journal of Language and Communication* 52: 1-20.
- Biradar, S., Saumya, S. & Chauhan, A. 2021. "Hate or non-hate: Translation based hate speech identification in code-mixed Hinglish data set." Στο *2021 IEEE International Conference on Big Data (Big Data)*, Orlando, FL, USA, 2470-2475.
- Bousfield, D. 2008. *Impoliteness in Interaction*. Amsterdam: John Benjamins.
- Brison, S. J. 1998. "The autonomy defense of free speech." *Ethics* 108(2): 312-339.
- Clair, M. & Denis, J. S. 2015. "Racism, sociology of." *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* 19(2): 857-863.
- Culpeper, J. 2011. *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, J. 2021. "Sociopragmatics: Roots and definition." Στο M. Haugh, D. Z. Kádár & M. Terkourafi (επιμ.), *The Cambridge Handbook of Sociopragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 15-29.
- Davani, A. M., Atari, M., Kennedy, B. & Dehghani, M. 2023. "Hate speech classifiers learn normative social stereotypes." *Transactions of the Association for Computational Linguistics* 11: 300-319.
- Delgado, R. 1982. "Words that wound: A tort action for racial insults, epithets, and namecalling." *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* 17(1): 133-182.
- Doane, A. 2006. "What is racism? Racial discourse and racial politics." *Critical Sociology* 32(2-3): 255-274.

- Downing, J. D. H. & Husband, C. 2005. *Representing Race. Racisms, Ethnicities and Media*. London: Sage.
- Fairclough, N. 1989/1991. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, N. 1995. *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Fairclough, N. 2014. "A dialectical-relational approach to critical discourse analysis in social research." Στο R. Wodak & M. Meyer (επιμ.). *Methods of Critical Discourse studies*. London: Sage, 86-108.
- Fields, B. J. 1990. "Slavery, race and ideology in the United States of America." *New Left Review* 181(1): 95-118.
- Filippou, D. & Bella, S. 2024. "Online hate speech: A study of YouTube comments on a criminal case of rape and homicide." *Glossologia* 31: 65-79.
- Fortuna, P. & Nunes, S. 2018. "A survey on automatic detection of hate speech in text." *ACM Computing Surveys (CSUR)* 51(4): 1-30.
- Geyer, K., Bick, E. & Kleene, A. 2022. "'I am not a racist but...': A corpus-based analysis of xenophobic hate speech constructions in Danish and German media discourse." Στο N. Knoblock (επιμ.). *The Grammar of Hate. Morphosyntactic Features of Hateful, Aggressive, and Dehumanising Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 241-261.
- Guillén-Nieto, V. 2023. *Hate Speech: Linguistic Perspectives* (Vol. 2). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Halliday, M. A. K. & Matthiessen, C. M. 2014. *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. London: Routledge.
- Haslam, N. & Loughnan, S. 2014. "Dehumanization and inhumanization." *Annual Review of Psychology* 65: 399-423.
- Hedger, J. A. 2013. "Meaning and racial slurs: Derogatory epithets and the semantics/pragmatics interface." *Language & Communication* 33(3): 205-213.
- Hine, C. 2020. *Ethnography for the Internet: Embedded, Embodied and Everyday*. London: Routledge.
- Hjorth, L., Horst, H. A., Galloway, A. & Bell, G. (επιμ.). 2017. *The Routledge Companion to Digital Ethnography*. New York: Routledge.
- Howard, J. W. 2019. "Free speech and hate speech." *Annual Review of Political Science* 22: 93-109.
- Knoblock, N. (επιμ.). 2022. *The Grammar of Hate: Morphosyntactic Features of Hateful, Aggressive, and Dehumanizing Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leader Maynard, J. & Benesch, S. 2016. "Dangerous speech and dangerous ideology: An integrated model for monitoring and prevention." *Genocide Studies and Prevention* 9(3): 70-95.
- Lees, C. & Alfieris, A. 2019. "Racist discourse in the years of the Greek financial crisis: Evidence from the Greek press." *Journal of Greek Media & Culture* 5(1): 45-67.
- Lind, M. & Nübling, D. 2022. "The neutering neuter: The discursive use of German grammatical gender in dehumanisation." Στο N. Knoblock (επιμ.), *The Grammar of Hate. Morphosyntactic Features of Hateful, Aggressive, and Dehumanising Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 118-139.
- Matamoros-Fernández, A. & Farkas, J. 2021. "Racism, hate speech, and social media: A systematic review and critique." *Television & New Media* 22(2): 205-224.

- Matsuda, M. J. 1989. "Public response to racist speech: Considering the victim's story." *Michigan Law Review* 87: 2320-2381.
- Mattiello, E. 2022. "Language aggression in English slang: The case of the -o suffix." Στο N. Knoblock (επιμ.), *The Grammar of Hate. Morphosyntactic Features of Hateful, Aggressive, and Dehumanising Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 34-58.
- Memmi, A. 1992. *Rassismus*. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt.
- Moran, M. 1994. "Talking about hate speech: Rhetorical analysis of American and Canadian approaches to the regulation of hate speech." *Wisconsin Law Review* 6: 1425-1514.
- Musolff, A. 2015. "Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media." *Journal of Language Aggression and Conflict* 3(1): 41-56.
- Neilsen, R. S. 2015. "'Toxification' as a more precise early warning sign for genocide than dehumanization? An emerging research agenda." *Genocide Studies and Prevention* 9(1): 83-95.
- O'Dea, C. J., Miller, S. S., Andres, E. B., Ray, M. H., Till, D. F. & Saucier, D. A. 2015. "Out of bounds: Factors affecting the perceived offensiveness of racial slurs." *Language Sciences* 52: 155-164.
- Paz, M. A., Montero-Díaz, J. & Moreno-Delgado, A. 2020. "Hate speech: A systematized review." *Sage Open* 10(4): 1-12.
- Peterson, D. 2022. "Homophobic space-times." Στο N. Knoblock (επιμ.), *The Grammar of Hate. Morphosyntactic Features of Hateful, Aggressive, and Dehumanising Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 262-287.
- Pettigrew, T. F. 1979. "Racial change and social policy." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 441(1): 114-131.
- Pettigrew, T. F. 1984. "New patterns of racism: The different worlds of 1984 and 1964." *Rutgers Law Review* 37(4): 673-706.
- Poletto, F., Basile, V., Sanguinetti, M., Bosco, C. & Patti, V. 2021. "Resources and benchmark corpora for hate speech detection: A systematic review." *Language Resources and Evaluation* 55: 477-523.
- Reisigl, M. & Wodak, R. 2001. *Discourse and Discrimination*. London: Routledge.
- Richardson, J. E. 2004. *(Mis)representing Islam. The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers*. Amsterdam: John Benjamins.
- Richardson, J. E. 2008. "Language and journalism: An expanding research agenda." *Journalism Studies* 9(2): 152-160.
- Ruzaitė, J. 2018. "In search of hate speech in Lithuanian public discourse: A corpus-assisted analysis of online comments." *Lodz Papers in Pragmatics* 14(1): 93-116.
- Sotiris, P. 2015. "Political crisis and the rise of the far right in Greece: Racism, nationalism, authoritarianism and conservatism in the discourse of Golden Dawn." *Journal of Language Aggression and Conflict* 3(1): 173-199.
- Technau, B. 2018. "Going beyond hate speech: The pragmatics of ethnic slur terms." *Lodz Papers in Pragmatics* 14(1): 25-43.
- Triandafyllidou, A. & Kouki, H. 2014. "Naturalizing racism in the center of Athens in May 2011: Lessons from Greece." *Journal of Immigrant & Refugee Studies* 12(4): 418-436.
- Trudgill, P. 2002. *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Van Dijk, T. A. 1991. *Racism and the Press*. London: Routledge.
- Van Dijk, T. A. 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. Sage Publications Ltd.
- Van Dijk, T. A. 2006. "Ideology and discourse analysis." *Journal of Political Ideologies* 11(2): 115-140.
- Van Dijk, T. A. 2008. *Discourse and Power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Van Dijk, T. A. 2023. "(Anti) Racist discourse." Στο P. Gee. & M. Handford (επιμ.), *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. London: Routledge, 244-260.
- Waldron, J. 2012. *The Harm in Hate Speech*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ward, K. 1997. "Free speech and the development of liberal virtues: An examination of the controversies involving flag-burning and hate speech." *University of Miami Law Review* 52(3): 733-792.
- Weaver, S. & Bradley, L. 2016. "'I haven't heard anything about religion whatsoever': Audience perceptions of anti-Muslim racism in Sacha Baron Cohen's *The Dictator*." *Humor* 29(2): 279-299.
- Wilson, W. J. 1999. *The Bridge over the Racial Divide: Rising Inequality and Coalition Politics*. University of California Press.
- Wodak, R. & Boukala, S. 2015. "(Supra) national identity and language: Rethinking national and European migration policies and the linguistic integration of migrants." *Annual Review of Applied Linguistics* 35: 253-273.

Ελληνόγλωσση

- Αρχάκης, Α., Καραχάλιου, Ρ. & Τσάκωνα, Β. 2023. *Ιχνηλατώντας τη διείσδυση του ρατσισμού στον αντιρατσιστικό λόγο: Μελέτες για τον ρευστό ρατσισμό*. Αθήνα: Πεδίο.
- Φιλίππου, Δ. 2023. *Γλωσσική αγένεια και κατασκευή ταυτοτήτων σε περιβάλλοντα συγκρούσεων και ρητορικής μίσους*. Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.